

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzat](#)át.

KÖRTÁNC FÜZETEK

Dr. Barics Ernő–Blazsetin István–
–Frankovics György–Sokcsevics Dénes

MAGYARORSZÁGI HORVÁTOK

Budapest

1998

védte a társadalmi elkötelezettséggel szemben. Meg kell azonban jegyezni, hogy Tomić kritikuszavai nem mindenben tévesztettek célt, észrevételei különösen a költői kifejezőeszközök használatával kapcsolatban helytállóak. Rámutatott, hogy az új költői nemzedék sokszor felelőtlenül viselkedik a nyelvvel szemben, kevés figyelmet fordít annak helyességére, stilisztikai kimunkálására. Talán érdemes megjegyezni, hogy a vitában érintett költők közül senki sem szólalt meg nyilvánosan, senki sem vett részt a polémiaiban.

Az előző időszakhoz képest megpezsdült az irodalmi élet ami nagyrészt a jobb kiadói lehetőségeknek köszönhető. Egyértelművé vált, hogy irodalmi folyóirat nélkül nemigen fejlődhet tovább a magyarországi horvátok irodalma. Mivel irodalmi folyóirat megjelenítésére nem volt lehetőség a Narodne novine 1982-ben kulturális, irodalmi és művészeti mellékletet indított el *Neven*²⁶ címen, azzal a céllal, hogy ezt a hiányosságot pótolja.

III. 1984–

Az időszak kezdetét, akárcsak az előzőt, egy költői antológia megjelenéséhez köthetjük. A *Gde nestaje glas?* (*Hol veszik el a hang?*) antológiában tíz költő verseit találhatjuk, közülük hatan horvátok: Anka Bunjevac, Ladislav Gujaš, Tomislav Krekić, Vinko Marjanović, Đuso Šimara Pužarov, Jolanka Tišler. Eddig hárman jelentettek meg önálló verseskötetet: Jolanka Tišler: *V modrini neba*²⁷ (*Az ég kékjében*); Đuso Šimara Pužarov: *Stojim pred vama*²⁸ (*Előtetek állók*) i *Djeci a ne samo...*²⁹ (*Nem csak gyerekeknek...*); Ladislav Gujaš: *Dodir vremena/Az idő érintése*³⁰. Az új költői nemzedék megjelenésével a magyarországi horvátok irodalma kinőtte a gyerekeipót, megszabadult a társadalmi szerepvállalás terhetől, többé nem „csak” oktatni, felvilágosítani akar, hanem mindenekelőtt művészet szeretne lenni. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a lassan öntudatra ébredő magyarországi horvát irodalmat ezek után majd a modern irodalmi irányzatok és technikák jellemzik. Ezután sem keletkeznek majd ironikus hangvételű művek, nincs önirónia, nem találkozunk műfajparódiákkal, nem beszélhetünk intertextualitásról, vagy ha mégis, akkor az általában nem tudatos tevékenység eredménye. Ahhoz, hogy ezeket a tulajdonságokat fellelhesük a magyarországi horvátok irodalmában megfelelő színvonalú irodalmi életre és kiépített, felkészült olvasóközönségre is szükség van. Mivel a magyarországi horvát olvasóközönség nagyrészt romantikus, hagyományos, a társadalmi szerepvállalást előtérbe helyező irodalmi műveken alakult ki, egyszerűen 'nem engedélyez' olyan mértékű költői szabadságot mint azt a nemzeti irodalmaknál mekszoktuk. Ilyen körülmények között a szabadvers megjelenése s vele együtt a rímek eltűnése, az írásjelek nélküli verselés kisebbfajta forradalomnak számít.

A 80-as évek közepétől a magyarországi horvát írók legtöbbje horvát irodalmi nyelven ír, de közülük többen is a nyelvjáráson való verselést választották. Mate Šinković után 1988-ban végre megjelent *Ljudevit Škrapić* nyugat-magyarországi költő nyelvjáráson írt *Droptine*³¹ (*Apróságok*) című kötete. Habár Škrapić 1938-ban született, viszonylag későn, csak a 80-as évektől jelennek meg versei a magyarországi horvát sajtóban. Šinkovićhoz hasonlóan Škrapić is folytatta a nyugat-magyarországi horvát irodalmi hagyományokat. Saját bevallása szerint azért ír, hogy megőrizze szülőfaluja nyelvjárást. Legújabb kötete *Obračun*³² (*Számadás*) címmel is ebben a szellemben

íródott. Matilda Böls verseit is a 80-as években ismerhette meg az olvasóközönség, de a hagyományokhoz kötődő Škrapić-tal ellentétben költészete a kortárs horvát és magyar irodalom jellemzőit viseli magán. *Jantarska ciesta*³³ (*Borostvánkő út*) című kötete a mai magyarországi horvát irodalom egyik gyöngyszeme. Jolanka Tišler a Mura-menti horvátok kaj-nyelvjárásán szólalt meg. *V modrini neba*³⁴ (*Az ég kékjében*) című kötetével bebizonyította, hogy ezen a nyelvjáráson is lehet maradandót alkotni.

A fiatalabbak mellett az idősebb nemzedék is aktív. Megjelenik Marko Dekić *Tišine i ljubavi*³⁵ (*Suttogások és szerelmek*) című verseskötete, gyermekverseit pedig *Stopama djetinjstva*³⁶ (*A gyermekkor nyomában*) címmel gyűjtötte egybe. Legújabb kötetével *S bačvanske ravnice*³⁷ (*A bácskai mezőkről*) Dekić az egyetlen magyarországi horvát író akinek eddig négy könyve jelent meg.

A Narodne novine hasábjai után Stipan Blažetin már említett gyermekregénye (*Bodoljši*)³⁸ könyv formájában is megjelent. A magyarországi horvátok 1945 utáni irodalmának ezidáig egyetlen regénye mellett *Tralala, tralala, propjevala svirala...*³⁹ (*Tralala, tralala, megszólalt a furulya...*) címen Blažetin gyermekverseit és rádiójátékait is összegyűjtötte. Dekić és Blažetin gyermekverseivel, a Bodoljši regénnyel és Marga Šarac *Svet oko mene*⁴⁰ (*A világ körülöttem*) című gyermeknovelláival a magyarországi horvát gyermekirodalom immár nem „melléktermék” csupán, a szerzők teljes komolysággal fordulnak a legfiatalabb olvasóközönséghez is. Noha Marga Šarac elbeszélései sokszor csak az egyes nevelési célok pusztá illusztrációi, nemegyszer élethű, a gyerekek világához közel álló szereplőkkel és szituációkkal találkozhatunk műveiben. Különösen a gyermekverseket illetően tapasztalhatunk viszonylag nagy előrelépést. Igaz, a költők sokszor még mindig csupán nevelni akarnak, de verseikben egyre nagyobb szerepet kap a játék, szabadra engedik fantáziájukat. Lassan megjelennek a szójátékok és a nonszensz ami a kortárs gyermekirodalom egyik jellemzője.

Mind a mai napig az egyetlen igazi elbeszélő Mijo Karagić aki *Slobodni putovi*⁴¹ (*Szabad utak*) című kötetében nagyrészt a Narodne novineban és a Narodni kalendarban már megjelent elbeszéléseit gyűjtötte össze. Elbeszéléseivel Karagić a bunyevác-horvát elbeszélő próza hagyományait folytatja de belső monológokkal megpróbálja modernizálni elbeszélő technikáját. Elbeszéléseinek alapját általában szerelmi történet képezi, amely azonban sokszor csak arra szolgál, hogy a szerző felvázolja milyen problémákkal találja szembe magát a magyarországi horvát értelmiség.

A magyarországi horvátok költészete a romantika, a hagyományok és az aktív költői szerepvállalás jegyében indult. Ez nagyrészt igaz az elbeszélő prózára is, azzal a különbséggel, hogy itt a realista elbeszélés lesz az a modell amit Stipan Blažetin és Mijo Karagić is követni fog. Az elbeszélő prózának is végig kell járnia azt az utat amit a költészet már nagyrészt megtett a társadalmi elkötelezettségtől az irodalmi öntudatosodásig. Ennek fényében kell beszélünk *Zoltan Gátai GÁTAI versus GRAIĆ*⁴² című könyvecskéjéről is. Gátai prózáját műfajilag szinte lehetetlen meghatározni, egyfajta posztmodern prózáról beszélhetünk, amelyben a szerző különféle narratív technikákat próbál ki és rengeteg meglepetést tartogat az olvasó számára. A mű elolvasásához például egy sakkjátszmát is végig kell játszani, meg kell hallgatnia *Gershwin Rapsody in blue*-ját

²⁶A *Neven* 1982-ben és 1983-ban egyszer-egyszer jelent meg, 1984-ben kétszer, 1985-től pedig évente négy alkalommal jelentkezett.

²⁷Jolanka Tišler: *V modrini neba*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.

²⁸Đuso Šimara Pužarov: *Stojim pred vama*, Biblioteka Dunav, Tankönyvkiadó, Budapest, 1989.

²⁹Đuso Šimara Pužarov: *Djeci a ne samo...*, Mladost, Klub August Šenoa, Savez Hrvata, Pécs, 1991.

³⁰Ladislav Gujaš: *Dodir vremena/Az idő érintése*, Mladost, Savez Hrvata, Klub August Šenoa, Pécs, 1992.

³¹Ljudevit Škrapić: *Droptine*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.

³²Lajoš Škrapić: *Obračun*, Etnikum 2000 Kiadó, Budapest, 1996.

³³Matilda Böls: *Jantarska ciesta*, Savez Hrvata u Mađarskoj, Gradišćanski ogranak SHM, Hrvatski institut, Pécs, 1992.

³⁴Jolanka Tišler: *V modrini neba*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.

³⁵Marko Dekić: *Tišine i ljubavi*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1986.

³⁶Marko Dekić: *Stopama djetinjstva*, Biblioteka Dunav, Tankönyvkiadó, Budapest, 1989.

³⁷Marko Dekić: *S bačvanske ravnice*, Etnikum Kiadó, Budapest, 1997.

³⁸Stipan Blažetin: *Bodoljši*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1986.

³⁹Stipan Blažetin: *Tralala, tralala, propjevala svirala...*, Biblioteka Dunav, Tankönyvkiadó, 1991.

⁴⁰Marga Šarac: *Svet oko mene*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1984.

⁴¹Mijo Karagić: *Slobodni putovi*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1987.

⁴²Zoltan Gátai: *GÁTAI versus GRAIĆ*, Mladost, Hrvatski institut, Savez Hrvata, Pécs, 1992.

Sokcsević Dénes	
A magyarországi horvátok története	3
Blazsetin István	
A magyarországi horvátok irodalma 1945-től napjainkig	10
Dr. Barics Ernő	
A magyarországi horvátok nyelve	17
Frankovics György	
A halálon át az életbe -	21
Dráva-menti horvát rítus-énekek, misztériumok, mítoszok	21
A Luca-szék, mint beavatási eszköz	23
Búsójárás	24
Élet-halál-újjaszületés – Az aratók Jézust hívják	25
A karácsonyi és az újévi aránymennysorság termékenységű istenei	26
Újévi horvát koledák, magyar regös énekek	26
Házasság, szexualitás	27
A tétlen isten lovon ülő gyermeke	28
A jót hozó behunytt szem	29
A születő karácsony, azaz božić	30
Termékenységű karácsonyi istennők – Mária, az ég királynője	30
Királynéjárás	31
Vince-napi szokások, regulák	33
Szent György-nap	35

MD 66.439



1958

Szinte teljesen megváltozott a Magyarországon élő horvátok élete, mióta ismét független országgént tekinthetnek anyaországukra, tarthatják a kapcsolatot anyanemzetükkel. A horvátokra erős asszimilációs nyomás nehezedett, miután mesterséges alakulatként délszláv népekről, délszláv nyelvről szolt a politika. Ezt tudva is állítjuk: ennek a füzetnek nem feladata a problémák keresése, sokkal inkább ismereteink gazdagítása; a köztünk, a velünk együtt élő horvát honfitársaink története, néprajza, mesevilága. Célunk, hogy felretéve mindenfajta előítéletet, keressük meg egymásban a hiteleset. Minden ember, nép, népcsoport, akiket megkülönböztet származása, neveltetése, vallása magában hordozza a közös emberit. A Kárpát-medencében élők egyik csoportját, a 93 ezer négyzetkilométeren lakókat úgy hívjuk: magyarok. A hazát, a nemzetet. És hazánk tagjai mind azok, akik magyarnak vallják magukat, nyelvünket beszélik, országunkat gazdagítják, e föld született vagy választott gyermekei. Például a magyarországi horvátok. E dolgozatban róluk, magunkról beszélünk.

A MAGYARORSZÁGI HORVÁTOK TÖRTÉNETE

A magyarországi horvátság egyike hazánk eredet, nyelvjárás és néprajzi sajátosságok szempontjából legszínesebb, legösszetettebb kisebbségi közösségeinek. A hazai horvát kisebbség a kutatók véleménye szerint legalább hét (de egyesek szerint tizenkét!), részben eltérő nyelvjárást beszélő, más-más korszakban kialakult, egymástól földrajzilag is elkülönülő, s a horvát anyanemzet teljes etnikai területének (a mai Horvátországon kívül még Bosznia Hercegovina egyes részei) különböző vidékeiről származó népcsoportra oszlik. A horvát anyanemzet körében a hazai horvát etnikai csoportok jelentős részének megvannak a hasonmásai, rokonai, bár néhány magyarországi horvát népcsoport hazánk területén formálódott az évszázadok során és nyerte el mai jellemzőit. A horvát nyelv három fő (ezeket a kérdő névmás három különböző alakjáról što, kaj, ča nyelvjárásoknak nevezzük) és számos kisebb nyelvjárásra, tájszólásra oszlik, s ezek szinte mindegyike felfedezhető a hazai horvátság körében is. Valamennyi magyarországi horvát népcsoportot összeköti, hogy de történetük során is – egy-két kivételtől eltekintve – mind római katolikusok, ami természetesen nem csupán valláshoz, hanem egy adott kultúrkörhöz való tartozást is jelent, hiszen ez adott nekik a történelem során egyetemes, közös kulturális alapot, amely megkülönböztette a hasonló nyelvet beszélő, de eltérő vallású délszláv népektől. A Balkán nyugati vidékein ugyanis a vallási hovatartozás döntően befolyásolta a nemzeti fejlődést. A néprajzosok által leírt minden különbözőség és egyedi jegyek ellenére alapvető kulturális jellemzőik, legfontosabb hagyományaik összekötik egymással az egymástól és az anyaországtól viszonylag távol élő magyarországi horvát népcsoportokat.

A magyarországi horvátság különböző korokban érkezett mai lakóhelyére, de horvátok már az Árpád-korban is éltek a mai Magyarország egyes vidékein, például a Dráva mentén. A kutatók általában egyetértenek abban, hogy többségük a török hódoltságot megelőző, vagy a hódoltság korában, illetve Magyarország török alóli felszabadulása utáni vándorlási (migrációs) folyamatok során, a 15. és 18. század között került a Dunántúlra, a Duna mente, illetve a Dél - Alföld tájaira. Északról dél, illetve délkelet felé haladva, valamint beköltözésük sorrendjében első helyen a nyugat-magyarországi, más néven *gradistyei* horvátok (régii nevükön *vízi horvátok*, *Wasserkroaten*) szerepelnek. Őseik az 1493-ban a horvátoknak a töröktől elszenvedett *korbáviai* veresége után kezdtek Magyarországra és Itália felé menekülni. A veszélyeztetett területekről (*Lika, Krbava, Pokuplje, Pounje, Dalmácia* északi tájai) egyes – Horvátországban és Nyugat-Magyarországon (*Győr, Sopron, Moson* és *Vas*

nál és sokácoknál a halászat, illetve a hajózás is jelentős tevékenységnek számított, s a Dráva menti horvátok közt hajó vontatók is voltak. A nyugat-magyarországi, gradistyei horvátok a múlt század végén, illetve századunkban a térség városaiban (Sopron, Szombathely, sőt Bécs) az iparban is vállaltak munkát. Ez utóbbira főleg azért került sor, mert a jobbágyfelszabadítás után a hazai horvát népcsoportok többségénél a kisbirtok dominált, amely nem nyújtott megfelelő megélhetést a viszonylagosan népes családoknak. Sok helyen, például a Mura menti, a zalai horvátoknál a termőföldek minősége sem volt jó, valamint számos Mura, vagy Dráva menti horvát falu a nagybirtok szorításában élt, s földjeik növelésére csak a folyószabályozások teremthettek lehetőséget. Az említett okok miatt jelentősnek mondható a kivándorlás főleg a gradistyei, Mura és Dráva-menti horvátok körében, s a cél ország legtöbbször az Amerikai Egyesült Államok volt. Többségük nem is tért vissza, bár előfordult, hogy egyik-másik az Újvilágban kisebb vagyont összekuporgatva hazajött és szülőfalujában földet vásárolt. Jobb helyzetben voltak a termékeny baranyai, bácskai tájakon lakó sokácok és bunyevácok, ráadásul körülben 1848 után sokan tekintélyes földbirtokokkal rendelkeztek.

Az 1848-as év a jobbágyfelszabadításon kívül is fontos volt a magyarországi horvátság életében. Kivétel nélkül valamennyi hazai horvát népcsoport a magyar forradalom mellé állt, a zalai horvátok esetében ehhez hozzájárultak a Jelacic-féle határorcsapatok garázdálkodásai is, akik egyformán erőszakoskodtak a zalai horvát és magyar falvakban. Egy baranyai horvát papról tudunk, aki Jelacic-tyal rokonszenvezett, s emiatt átmenetileg őrizetbe vették a magyar hatóságok. A bácskai bunyevácok tömegesen léptek be a nemzetőrségbe, illetve a honvédhadseregbe. Ebben az egyre inkább magyar érzelmű bunyevác nemesség hatásán túl szerepet játszottak a bácskai szerbséggel fennálló ellentétek is.

Mielőtt a hazai horvátság 20. századi történetére térnénk át, feltétlenül meg kell emlékezni a 18. században, illetve a 19. század elején még erős, nagyszámú magyarországi horvát polgárságról. Horvátok nagy számban éltek Budán, főleg a Vizivárosban; de a köztudatban inkább csak szerb lakosairól ismert Tabánban is. A tabáni katolikus plébánián még a múlt század második felében is folyt horvát nyelvű hitélet. A főleg boszniai eredetű katolikus horvát népesség már a török időkben is felbukkan Budán, de a város 1686-os felszabadulása után nagy számban költöztek a magyar fővárosba. Jelentékeny horvát polgárság élt Pécsen, Szegeden, de még – a szintén inkább a szerbekről ismert – Szentendrén is. Az itt élt horvátok, akárcsak a szegediek, dalmatáknak nevezték magukat, de míg a szegediekről tudjuk, hogy valójában bunyevácok, addig a szentendrei horvátokról egyes kutatók kimutatták, hogy tényleg Dalmáciából származhatnak. A 18. század első felében horvát polgárok (bunyevácok, illetve sokácok) abszolút többségben voltak Baján, illetve Mohácson. A 18. században a városokban a különböző etnikumok békésen, de határozottan elkülönülve, saját közösségekben éltek. Így a pécsi, vagy bajai és mohácsi horvát kézművesek és kereskedők saját „illír” céhekbe tömörültek, saját „illír” plébániáik voltak (*Parochia Illyrica*), képviselőik voltak a városok tanácsaiban. Baján például egészen 1765-ig a városi magisztrátus tagjait egyenlő arányban választották a három elismert „nemzet”: bunyevác - horvát = Natio Dalmatica, német és szerb közül. Baján feljegyezték, hogy még 1768-ban is a városi bíró esküjét a ferences templomban (ez volt az illír plébánia) horvát nyelven tette le. A hazai horvát polgárság jórészt Boszniából eredt, amelyet a 17. század végi törökellenes háborúk során katolikus lakosságának nagy része, kereskedő és kézműves polgárságának egésze elhagyott, s jórészt Magyarországra települt át. Erről tanúskodik egyes keleti jellegű mesterségek (például a bőrsező, „tabakosok”) megjelenése Budán, illetve Pécsen. Az „illír” ötvösök, szűcsök, csizmadiák, fazekasok stb. céhei céhkönyveiket is horvátul vezették (Pécsen fenn is maradtak ilyen iratok). A Magyarországra települt horvát polgárság fontos szerepet játszott több magyarországi város török idők utáni újjáépítésében. A 19. században azonban a horvát polgárság körében egyre erősebb lett az asszimiláció, s a 20. századra, miután a magyarországi horvát nemesség már még korábban elmagyarosodott, eltűnt a magyar városok horvát polgársága is, ami hátrányosan érintette a hazai horvát kisebbséget, amelynek társadalmi szerkezete ekkorra vált szinte teljesen egyszálúvá, egysíkúvá, majdnem kizárólag parasztságból állt, legfeljebb néhány falusi kézműves színesítette ezt az „egyhangú” képet. Néhány helyen akadt ingázó ipari munkás, s az

értelmiséget jobbra csak egy-két horvát értelműnek megmaradt katolikus pap képviselte. A más értelmiségi pályára kerülő hazai horvátok 1945 előtt egy-két kivétellel mind elmagyarosodtak.

A 18. századi viszonylag erős hazai horvát polgárság persze megfelelő anyagi hátteret biztosított a magyarországi horvát kultúrának is, valamint bőkezű adományokat adott templomainak is. Ezt a társadalmi hátteret a magyarországi horvát kultúrának a 20. században nem volt aki biztosítsa, így az is szinte teljesen csak a népi kultúrára korlátozódott.

Manapság (pontosabban 1945 után) tanúi vagyunk egy újabb horvát polgárság-értelmiség kialakulásának Magyarországon, főleg Pécsen, Budapesten, vagyis ott, ahol fontosabb kisebbségi kulturális és oktatási intézmények jöttek létre.

A 19. század végén, a 20. század elején két hazai horvát népcsoport körében volt tapasztalható egyfajta „nemzeti-kulturális megújódás”, a nyugat-magyarországi (gradistyei) horvátoknál, valamint a bácskai bunyevácoknál. Az előbbieket „megújódásának” vezetője Mate Mersic Miloradić kimlei plébános volt, míg a bunyevácok küzdelmeit Ivan Antunović kalocsai segédpüspök támogatta. E két horvát népcsoport körében felélénkült a kulturális tevékenység, olvasóköroket alapítottak, lapot indítottak, könyveket adtak ki. A hazai horvátok első politikai szervezete is Bácskában alakult meg 1913-ban, a Bunyevác - Sokác Párt, amely alapszabályában kiemelte, hogy a bunyevácok és a sokácok a horvátság integráns részei. A párt azonban az I. világháború után már csak Jugoszlávia területén tevékenykedett. A trianoni békeszerződés a hazai horvátságot is érzékenyen érintette. Nemcsak azért, mert a horvát anyanemzettel addig fennállt (egyébként nem túl intenzív) kapcsolatok megszűntek, hanem azért is mert több magyarországi horvát népcsoportot kettévágott a trianoni határ, így a bunyevácokat és sokácokat a Bácskában, illetve Baranyában, valamint a gradistyei horvátokat Nyugat-Magyarországon. Ez utóbbi népcsoport 1920 után három országban találta magát: Magyarországon kívül Ausztriában, valamint Csehszlovákiában, noha többségük inkább Magyarországon maradt. A két világháború közötti nemzetiségi politika nem kedvezett a hazai horvátságnak sem, különösen a még megmaradt városi horvát lakosság körében hódított a hivatalosan jó szemmel nézett elmagyarosodás. A zárt falusi közösségek azonban ekkoriban még ellenálltak az asszimilációs nyomásnak.

Mindkét világháborúban a magyarországi horvátság komoly véráldozatokat hozott az osztrák-magyar, illetve a magyar hadseregben harcolva.

A második világháború utáni rövid demokratikus kísérlet kulturális megújulást hozott a magyarországi horvátságnak. Sorra alakultak meg a horvát falvakban a horvát tanítási nyelvű iskolák (amelyek az előző fél évszázadban szinte teljesen eltűntek), létrejött 1946-ban az első hazai horvát középiskola, majd 1949-ben főiskolai tanárképző szak is Pécsen. 1946-ban megalakult az első olyan politikai szervezet, amely összefogta a magyarországi horvátság egészét, igaz a szerbeket és szlovéneket is. Ez volt a Magyarországi Délszláv Demokratikus Szövetsége. Politikai hetilap indult a Nase novine.

Ez a fellendülés elindította a hazai horvát értelmiség kialakulását is, de a szovjet-jugoszláv szakítás és a magyar-jugoszláv viszony emiatti megromlása súlyosan érintette a magyarországi horvátságnak éppen a legaktívabb képviselőit, sokakat letartóztattak közülük, másokat pedig internáltak a Hortobágyra. A fiatal horvát tanítók, értelmiségiek helyét sokszor jugoszláv sztálinista emigránsokkal pótolták, akik magukkal hozták egy intoleráns, mesterségesen egységesítő kulturális-politikai szemléletmódot, amely „a délszláv egység” eszméjét hordozta a hazai horvátok körében. Igaz ez az ideológia már 1945 és 1949 között is megjelent. Bevezették az egységes szerb-horvát (valójában szerb) nyelvet az iskolákban, sajtóban.

Amikor a magyar-jugoszláv kapcsolatok javulni kezdtek, a hazai horvátságnak mégsem alakult ki intenzív kapcsolatai a horvát anyanemzettel. Az 1971-es horvátországi események hatására a magyarországi horvát iskolákban és sajtóban is használni kezdték a szerb-horvát nyelv horvát változatát. Az iskolatügy egyébként 1960-61-ben súlyos csapást szenvedett, mert egy minisztériumi rendelettel megszüntették a horvát tannyelvű iskolák többségét. Ez és az erőszakos térszerzés, a hagyományos paraszti közösségek felbomlása, a modernizáció és urbanizáció térhódítása (amelyek

kihívásainak a gyenge hazai horvát értelmiség nem tudott jól megfelelni) felerősítette az asszimilációt. A II. világháború után a hazai horvátság létszámát 90 ezerre becsülték (a népszámlálások azonban ennél jóval kevesebbet mutattak ki), de azóta egyre rohamosabban csökken a számuk. A budapesti és pécsi, valamint hercegszántói kétnyelvű horvát gimnáziumokon, illetve általános iskolákon kívül a horvát települések többségében csak tantárgyként oktatnak horvát nyelvet. A szocializmus idején egyoldalú, főleg csak pedagógusokból álló horvát értelmiség alakult ki, a kisebbség élete a diktatúra keretei között talán még a többségi nemzetéhez képest is „beszabályozottabb” volt. A kulturális életben a folklór („daloló-táncoló” nemzetiség) és a költészet dominált.

A rendszerváltás után komoly változások zajlottak le a magyarországi horvátok életében. 1989-90-ben megalakult a **Magyarországi Horvátok Szövetsége**, majd egy-két éven belül szétváltak az addig közös „délsláv” intézmények, iskolák, média stb. Önálló horvát intézmények jöttek létre, új kulturális egyesületek, új intézmények, így a pécsi Horvát Színház, a Horvát Tudományos Kutatók Egyesülete, önálló horvát irodalmi lap indult *Rijec* címmel, önállósultak a horvát rádiós, illetve televíziós műsorok (ez utóbbiak közös délsláv formában a hatvanas, illetve hetvenes években alakultak) szerkesztőségei is, a régebbi délsláv Narodne novine című hetilap helyett horvát nyelven elindult a *Hrvatski glasnik*. A kisebbségi törvény értelmében 1994-ben megválasztották a helyi horvát kisebbségi önkormányzatokat, összesen 57 városban, községben, illetve fővárosi kerületben alakult horvát önkormányzat. Majd 1995 tavaszán megalakult a **Horvát Országos Önkormányzat** is, melynek elnökévé *Karagics Mihályt* választották.

Horvátország önállósulásával intenzívekké váltak a kapcsolatok az anyanemzettel is. A hazai horvát kisebbség életében a rendszerváltás sajátos pezsdülést, megújulást hozott, ami talán a hetvenes-nyolcvanas években nagyon felerősödött asszimilációs folyamatokat is képes lesz lassítani.

Még néhány szót érdemes szólni a hazai horvátság vallási és kulturális életének történetéről. A magyarországi horvátság ma vallási szempontból egységes: valamennyi népcsoportja a római katolikus egyház híve. Ez a múltban is így volt, bár a 16. században átmenetileg a nyugat-magyarországi (gradistyei) és a Dráva menti horvátok körében tört hódított a reformáció is. Később azonban ezek a horvát protestánsok is visszatértek a katolikus egyházba. A magyarországi horvátok vallási életében különösen nagy szerep jutott a ferences szerzeteseknek. A magyarországi török hódítással és a horvátság magyarországi beköltözésével párhuzamosan megjelentek a boszniai ferences szerzetesek is. A bosnyák ferencesek 1533-ban telepedtek le a dél-magyarországi *Bácson*, de 1541-ben, Buda elestét követően megtaláljuk őket a Csepel-szigeti *Tökölön*, illetve a magyar fővárosban is. A 16. században pápai engedéllyel a bosnyák ferences rendtartomány kiterjesztette működését a teljes magyarországi hódoltsági területre. A bosnyák ferenceseknek döntő szerepük volt a katolicizmus, s ezzel együtt a horvátság fennmaradásában, bár meg kell jegyeznünk, hogy Pécssett 1612-től horvát jezsuiták is működtek, s a Dráva-menti horvát falvakban, a hívek körében a zágrábi egyházmegye világi papjai is tevékenykedtek. A nyugat-magyarországi horvátok fennmaradásában különösen jelentős szerepet játszottak a jobbára közülük származó papok, *I. Ferdinánd* király engedélyezte a horvát községek nagy részének a szabad plébános választást. A török elleni felszabadító háborúk során a bosnyák ferencesek nagy segítséget nyújtottak a boszniai horvátok Magyarországra, illetve Szlavóniába menekítésében.

Mint már említettük, a hazai horvátoknak a 18. században saját plébániáik voltak, a bosnyák rendtartomány budai központja „ontotta” a horvát nyelvű, sőt nyelvjárásban írt vallási irodalmat, míg a zalai horvátoknak (akik 1778-ig a zágrábi egyházmegyéhez tartoztak) a zágrábi püspökség küldött kaj nyelvjárásban írt imakönyveket. A pápa 1757-ben a bosnyák rendtartomány magyarországi részéből megszervezte a Kapisztráni Szent János rendtartományt, de ez nem jelentett változást, hiszen az új rendtartományban is nagy számban voltak horvát szerzetesek. Ekkoriban több horvát származású pap jutott fel a magyarországi katolikus hierarchia csúcsaira (püspökök is lettek belőlük). Nem tett jót viszont, hogy a 18. század közepétől fokozatosan elvették a ferencesektől plébániáikat, mert ezáltal a horvát jelleg is visszaszorult.

A magyarországi horvát népcsoportokra még századunkban is jellemző volt az erős vallásosság. Életükben különösen fontos szerepet játszottak a Mária-kegyelvekre szervezett zarándoklatok, ahol más horvát népcsoportok tagjaival is érintkezettek. Több dél-magyarországi horvát népcsoport kedvelt zarándokhelyének számított a *Siklós* melletti *Máriagyúd*, ahol mindig horvát istentiszteleten vehettek részt.

A 19. században bizonyos magyarosítási törekvések a magyar katolikus egyházban is megjelentek. A hazai horvátok azonban igen gyakran rossznéven vették nyelvi jogaik csorbitását a templomokban. A legsúlyosabb eset 1897-ben Hercegszántón történt, ahol a helyi sokácok a horvát nyelvű istentisztelet rendjét megváltoztató magyar pappal szemben fellázadoztak és testületileg csatlakoztak a szerb ortodox egyházhoz. A kalocsai érsekség csak nagy ügyvel-bajjal tudta, mintegy háromnegyedüket visszatéríteni a katolikus hitre. Manapság sajnos csak kevés horvát faluban van teljes horvát nyelvű hitélet, bár a magyar és horvát katolikus egyház között kialakult jó kapcsolatnak köszönhetően több horvátországi missziós lelkész is működik a hazai horvátok között.

Az úgynevezett magas kultúra a hazai horvátoknál a korábbi évszázadokban elsősorban a katolikus egyházzal kötődött, bár a gradistyeiek számára az első horvát nyelven írt könyvet protestáns prédikátorok, *Štefan Konzul* és *Anton Dalmatin* állították össze 1568-ban, ám a következő jelentős horvát vallási irodalmi alkotás, egy énekeskönyv 1609-11-ből egy katolikus pap, *Grgur Mekinac* műve. Külön meg kell emlékeznünk a bosnyák, majd Kapisztráni Szent János ferences rendtartomány keretében működő horvát ferencesek 18. századi, illetve 19. század eleji munkásságáról, az ún. „budai kultúrkör” tevékenységéről, amely az egyetemes horvát kultúrtörténet szempontjából is kiemelkedő jelentőségű. Budán volt ugyanis a bosnyák ferencesek rendi főiskolája, a *Studium generale*, amelynek tanárai a teológián kívül több tudományágban is jeleskedtek. Két kiváló nyelvész, *Stjepan Vilov* és *Lovro Bračuljević*, már 100 évvel a szerb *Vuk Karadžić* előtt már hirdették a mai horvát irodalmi nyelv alapvető helyesírási szabályát „Irj úgy, ahogyan beszélsz!”. Jelentős ebből a kultúrkörből a történetíró és irodalmár *Mirko Pavić*, valamint a szintén a történetírásban jeleskedő *Grgur Čvapović* munkássága. A budai kultúrkör legjelesebb alakja a 18-19. század fordulóján kétségtelenül Matija Petar Katančić volt. Katančić foglalkozott régészettel és numizmatikával (a pesti egyetem régészeti tanszékének vezetője is volt), Biblia-fordítással, valamint az időmértékes verselés magyar mintára való meghonosításával a horvát költészetben. Latin és horvát nyelven 1791-ben megjelent *Fructus autumnales* című verseskötete a kor horvát irodalmának jeles alkotása.

A ferenceseknek voltak középiskoláik Mohácson és Baján (persze a tanítás latinul folyt, de tudunk róla hogy pl. Baján megszervezték a horvát nyelvű elemi oktatást). Pécssett 1722-ben létesült horvát elemi iskola, a jezsuiták segítségével és a város egyik felszabadítója *Ivan Makar báró*, adományából. A pécsi horvátok közössége egyébként igen erősnek számított, noha sok csapás érte, 1704-ben pl. mind a kurucok, mind a szerb határőrök nagy pusztítást vittek végbe soraikban.

A 19. században a hazai horvátok kulturális élete az asszimiláció következtében pangott, csak a század végén, illetve a 20. század elején a gradistyei horvátok és a bunyevácok körében volt felindulás. Ki kell emelnünk a tankönyvíró és pedagógus *Mihovil Naković*, valamint *Mate Meršić Miloradić* papköltő nevét, aki 1910-ben *Naše novine* címen horvát újságot is indított. A bunyevácoknál ezt a szerepet a kalocsai segédpüspök *Ivan Antunović* játszotta, ő 1870-ben indított hetilapot *Bunjevačke i šokacke novine* címen. A szintén bunyevác *Mijo Mandić* 1884-ben Baján alapított irodalmi lapot *Neven* címen. A két világháború közötti időszakból két bunyevác színműíró, *Ivan Petreši* és *Antun Karagić*ot kell megemlítenünk, akik színjátszó köröket is szerveztek.

A II. világháború utáni hazai horvát irodalomról az alábbiakban olvashatnak, így itt csak a hazai horvát folklór két kiemelkedő képviselőjéről emlékezünk meg, a *Fáklya*, illetve a *Baranya néptáncegyütteséről*, valamint a *neves koreográfusokról*, az *Erkel-díjas Kricskovics Antalról*, illetve *Vidakovics Antalról*, aki ma a pécsi Horvát Színház vezetője.

A MAGYARORSZÁGI HORVÁTOK IRODALMA 1945-TŐL NAPJAINKIG

Egy nemzeti kisebbség kulturális élete általában közvetlenül függ az adott ország politikai berendezkedésétől és a mindenkori hatalom kisebbségi politikájától. Ennek megfelelően a magyarországi horvátok irodalma nemigen tudott teljességgel kibontakozni mert közvetlenül függött az éppen aktuális politikai körülményektől. Az anyaországgal, az anyanemzettel, s így a horvát irodalommal való kapcsolat, nem csak rendszertelen volt, de nem egyszer hosszabb-rövidebb időszakra meg is szakadt. Szervezett irodalmi élet hiányában (irodalmi folyóirat, kritika, kiadói tevékenység, olvasóközönség stb.) a magyarországi horvát író csak önmagára és a már létező hagyományokra támaszkodhatott. Ilyen körülmények között a magyarországi horvát író az anyanyelv és a nemzeti tudat megőrzését tekinti fő feladatának. Ennek érdekében a hagyományokra támaszkodik, idegenkedik az új megoldásoktól, népet vezetni, oktatni próbálja. Ha azonban áttekinjtük az 1945-től napjainkig eltelt időszakot a magyarországi horvátok irodalma fokozatosan szabadul meg önként vállalt feladataitól, öntudatosabbá válik és napjainkra „teljesértékű” irodalomná nőtte ki magát.

Egy-egy nemzet irodalomtörténetét általában irodalmi irányzatokra, irodalmi korszakokra osztjuk. A magyarországi horvátok irodalmát illetően ez a módszer azonban kevés eredménnyel kecsegtet ugyanis itt általában más hatásokkal kell számolnunk mint például a magyar, cseh vagy lengyel irodalomban. Ha az egyes korszakok kezdetét és végét mégis irodalmi tényekhez szeretnénk kötni, akkor olyan eseményeket kell figyelembe vennünk amelyek különös jelentőséggel bírnak a magyarországi horvátok irodalmában. Ilyen eseménynek számítanak az *U kolo*¹ (*Kólóba*) és a *Gde nestaje glas?*² (*Hol veszik el a hang?*) című antológiák megjelenése.

I. 1945-1969

Magyarország területén még harcok folytak, amikor 1945. február 2-án Mohácson megalakult a Bácska-baranyai Kulturális Egyesület amely még azon a nyáron csatlakozott a Szlovák Antifasiszta Frontjához³. A szervezet hetilapot jelentetett meg *Sloboda* (Szabadság)⁴ címen. Az 1946. május 19-én Baján megrendezett I. Délsláv Kongresszuson megalakult a Délslávok Antifasiszta Frontja majd valamivel több mint egy évvel később, 1947. október 5-én Bácsalmáson a szervezet nevet változtatott és a Magyarországi Délslávok Demokratikus Szövetsége (MDDSZ) néven egészen 1990-ig szervezeti keretet biztosított a magyarországi horvátok (szerbek és szlovének) számára. A Szövetség *Naše novine* (*A Mi Újságunk*) később *Narodne novine* (*Népújság*) címen hetilapot, *Naš kalendar* (*A Mi Kalendáriumunk*) később a *Narodni kalendar* (*Népi Kalendárium*) címen pedig évkönyvet jelentetett meg. Műveiket a magyarországi horvát írók e két kiadványban publikálhatták. Mindebből látszik, hogy közvetlen a II. világháború után a horvát kisebbség hozzájárított saját kulturális és politikai életének megszervezéséhez. Egészen 1948-ig⁵, amikor a Tájékoztató Iroda

¹ *U kolo*, Magyarországi délsláv költők antológiája, Magyarországi Délslávok Demokratikus Szövetsége, Budapest, 1969.

² *Gde nestaje glas?* Ifjalt költők antológiája, Tankönyvkiadó, Budapest, 1984.

³ Az „Antifasisztički Front Slavena” (Szlovák Antifasiszta Frontja) szlovák és szerb kezdeményezésre 1945. február 18-án alakult meg Battonyán. A Bácska-baranyai Kulturális Egyesület csatlakozásával a szervezet összefogta a magyarországi szlovákokat, horvátokat, szerbeket és szlovéneket.

⁴ A *Sloboda* első száma 1945. június 9-én jelent meg.

⁵ A határozatokat amelyekben a Tájékoztató Iroda elítélte a jugoszláv pártvezetést és Josip Broz Tito politikáját 1948. június 28-án hozták meg Bukarestben. A többi szocialista országhoz hasonlóan Magyarország is aláírta a dokumen-

meghozta jugoszlávellenes határozatait, a politikai körülmények viszonylag kedvezőtlenek a kisebbségeknek így az említett újságok hasábjain megjelentek az első irodalmi alkotások is. A lendület azonban 1948. után alábbhagyott ugyanis a Tájékoztató Iroda határozatait után nem volt könnyű horvát kisebbséginek lenni Magyarországon. Elég volt valamelyik horvát rádiótól hallgatni ahhoz, hogy valaki híroság elé kerüljön és kényszermunkára ítéljék.⁶

Irodalomról, irodalmi életéről ilyen körülmények között alig beszélhetünk. Pár verstől eltekintve más irodalmi alkotásai nem is találkozhatunk. Nagy részük csupán versformába öntött politikai üzenet, az aktuális propaganda céljait szolgálta. Talán egyedül *Roza Vidaković* alkotott maradandót, aki az 50-es évektől sajnos nem jelentkezett új versekkel, de mint az jóval később kiderült, nem hagyott fel a költészettel. Posztumusz kötete 1986-ban jelent meg *Iz dubine*⁷ (*A mélyből*) címmel.

A Bácskában és Baranyában az 50-es évekig elég jelentős volt az amatőr színjátszás. A színjátszócsoporthoz repertoárjait elsősorban *Ivan Petreš*⁸ és *Anatun Karagić*⁹ művei, valamint népszerű magyar színdarabok fordításai képeztek.

Az 50-es évek vége felé megjelennek azok a költők akiknek neveivel egészen a mai napig találkozhatunk (*Mate Šinković*, *Marko Dekić*, *Marija Vargaj*, *Stipan Blažetin*, *Katica Varga*, *Katica Kovač*). A versek témái egészen a 60-as évek közepéig a különböző állami ünnepek, évszakok, az iskolai és az úttörő élet, a szocializmus építése stb. Egyéni, intim hangulatokkal csupán a szerelmes versek jelentenek új színfoltot. Az időszak végefelé, különösen *Josip Gugaš Džuretin* költészetével a magyarországi horvátok irodalmában megjelenik a szabadvers. Ezzel egyidőben az addig nagyrészt ideológiailag és társadalmilag elkötelezett (a szerelmes verseketől eltekintve) költészet mellett megjelenik a szubjektív líra is, ahol a lírai én már nem a közösség nevében fog megszólalni, hanem saját helyét keresi a közösségben, a világban. A kiadási lehetőségekről eleget mond a tény, hogy 1969-ig egyetlen magyarországi horvát író könyve sem jelent meg.

II. 1969-1984

Sztálin halála után (1953) a magyar-jugoszláv kapcsolatokat lassú, de folyamatos normalizálódás jellemzi. Ennek eredményeként a 60-as évek második felétől a magyarországi horvátok (délslávok) újra kiépíthették közvetlen kapcsolataikat anyaországukkal (Jugoszlávia-Horvátország).

1969-ben megjelent az *U kolo* című antológia. Mai távlatból ez történelmi pillanat ugyanis a magyarországi horvát irodalom évtizedek utáni első könyvéről van szó! Az antológia megjelenése új időszak kezdetét jelzi. A könyvben tíz szerző szerepel (*Stipan Blažetin*, *Marko Dekić*, *Branko*

tumot. Ennek következtében a magyar-jugoszláv viszonyok teljesen megromlottak, helyreállításuk csak Sztálin halála után kezdődött meg.

⁶ „A párt által vallott és hirdetett nemzetiiségpolitikai elveknek különösen súlyos megsértése volt, hogy a Tájékoztató Iroda 1948-49-es határozatait után megromlott magyar-jugoszláv párt- és állami kapcsolatok idején törvénytörő eljárás indítottak nagyszámú magyarországi délsláv állampolgár ellen.”

Kövágó László: *A nemzetiiségi kérdés Magyarországon* In: Együtt a nemzetiségekkel; Nemzetiiségi politika a mai Magyarországon, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 167. old.

⁷ Roza Vidaković: *Iz dubine*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1986.

⁸ Ivan Petreš (1876/Katymár/-1937/Baja/) A pápi hívatást választotta, Bács-Kiskun megye több településén volt plébános, verseket, humorisztikus elbeszéléseket, anegdótákat és színdarabokat írt, melyekben a bunyevác-horvátok mindennapi életének problémáit próbálta kifejezni.

⁹ Antun Karagić (1913/Gára/- 1966/Pécs/) Jómódú parasztszaládból származott, csupán elemi iskolát végzett, gazdálkodással foglalkozott. Szülőfalujában amatőr színjátszócsoporthoz szervezett. Autodidaktaként több mint tíz színdarabot írt, többet meg is jelentetett, művei a bunyevác-horvátok között nagyon népszerűek voltak. A horvátok között kifejtett kulturális tevékenységéért 1948. után koncepciós peren munkaszolgálatra ítélték. Hazatérése után, megromlott egészségi állapota miatt visszavonult a közéletből.

Filaković, Ljubinko Galić, Josip Gujaš Džuretin, Katica Kovač, Mate Šinković, Angela Šokac, Katica Varga, Marija Vargaj), köztük egy (Ljubinko Galić) szerb nemzetiségű. Az antológia betekintést nyújt a magyarországi horvátok költészetébe (irodalmába). A könyv jól tükrözi az előző időszak költészetéről mondottakat ugyanakkor már jelen vannak a második időszak sajátosságai is. Az antológiában szereplő költők közül Mate Šinkovićnak, Marko Dekićnek, Stipan Blažetinnek és Josip Gujaš Džuretinnek még ebben az időszakban önálló verseskötete jelenik meg.

Josip Gujaš Džuretin *Povratak u Podravinu*¹⁰ (Hazatérés a Dráva mentére) című verseskötete az 1945 utáni magyarországi horvát irodalom első önálló köteté.¹¹ Gujaš költészete szakít a romantikus szabványokkal, öntudatosan vállalja a költészetet, nyelvezete és stílusa egyéni. Kerüli az egyértelmű ideológiai kötődéseket, a modern ember problémái és létkérdései foglalkoztatják amit talán fokozott a tudat, hogy gyógyíthatatlan beteg. Gujaš nem a közösség, a magyarországi horvátság nevében emeli fel hangját, verseivel nem oktatni vagy okítani akar, nem kész igazságokat szeretne közvetíteni, hanem keresi helyét a világban, szűkebb környezetében és a magyarországi horvátok között is. Emellett mindig tudatában van annak is, hogy kisebbségi költőként olyan feladatokkal is foglalkoznia kell, amelyek nem kapcsolódnak közvetlenül az irodalomhoz. Gujaš költészete a 70-es évek vége felé megjelenő fiatal generáció előhírnöke.

Ebben az időszakban jelenik meg Marko Dekić *Duga nad zavičajem*¹² (Szívárvány szülőfalum felett) verseskötete; Stipan Blažetin, Marko Dekić és Ljubinko Galić közös gyermekvers köteté *Sunčana polja*¹³ (Napsütötte mezők); valamint Stipan Blažetin *Srce na dlanu*¹⁴ (Nyitott szívvel) és Mate Šinković *Na našoj Gori*¹⁵ (A Gorán) című verseskötete. A kötetek válogatások a szerzők addigi műveiből, ezért magukon viselik azokat a jegyeket amelyek meghatározták, 1945-től, a magyarországi horvátok irodalmát. Az U kolo antológia megjelenése után Katica Kovač, Angela Šokac és Katica Varga neveivel több éven át találkozhatunk a magyarországi horvátok irodalmi életében (ha a Narodne novine pár oldalát annak nevezhetjük), de a 70-es évek közepétől már nem jelentkeznek új versekkel. Kis túlzással azt is mondhatnánk, átadták helyüket *Anica Kuvelđinec* és *Katica Sendreinek*. A nagyrészt szerelmes verseket író öt költőnő másik közös jellemzője, hogy sajnos egyiküknek sem sikerült verseskötetet megjelentetnie. Hasonló költői szerep jutott *Marija Vargajnak* is, azzal a különbséggel, hogy habár új verseket nem jelentetett meg, de az írással nem hagyott fel. Versei a 80-as évek végén megjelentek a Narodne novine majd a *Hrvatski glasnik*¹⁶ hasábjain. A *Plime i oseke*¹⁷ (Dagályok és apályok) kötet versei tartalmilag és formailag is a 70-es évek tükrözik. Kivételt képeznek a horvátországi honvédó háborút és annak következményeit megéklő költemények.

A Narodne novinében a 80-as évektől megint találkozhatunk *Branko Filaković* prózaverseivel, aki szintén évtizedekig hallgatott. Műveiből Zatajiti korijene tuge i duge¹⁸ (Elűtökölt gyökerek bánatok és szívárványok) címmel jelent meg posztumusz válogatás. Prózaversek mellett a kötetbe naplórészletek, újságcikkek, interjúk feljegyzések stb. is bekerültek így a könyv kicsit heterogénre sikerült. Prózaversekkel *Đuro Franković* is próbálkozott, de hamar áttért a szabadversekre, 1975 után pedig csak elvétve találkozhatunk költeményeivel.

Ezekben az években a magyarországi horvátok irodalmában megjelenik az elbeszélő próza is. *Mijo Karagić Sudbina* (Sors) című első elbeszélése 1974-ben jelent meg a Narodne novineban.

¹⁰ Josip Gujaš Džuretin: *Povratak u Podravinu*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1977.

¹¹ 1976-tól a Tankönyvkiadó Vállalat feladata volt a magyarországi nemzeti kisebbségek (így a horvátok) szépirodalmi könyveinek kiadása.

¹² Marko Dekić: *Duga nad zavičajem*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1979.

¹³ Blažetin, Dekić, Galić: *Sunčana polja*, Tankönyvkiadó, 1980.

¹⁴ Stipan Blažetin: *Srce na dlanu*, Tankönyvkiadó, 1981.

¹⁵ Mate Šinković: *Na našoj Gori*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1981.

¹⁶ A *Hrvatski glasnik* a Magyarországi Horvátok Szövetségének hetilapja, első számai 1990 végén jelentek meg.

¹⁷ Marija Vargaj: *Plime i oseke*, Savez Hrvata u Mađarskoj, Baranjski ogranak SHM, Pécs, 1992.

¹⁸ Branko Filaković: *Zatajiti korijen tuge i duge*, Savez Hrvata u Mađarskoj, Pécs, 1991.

Következő elbeszélése három évvel később, 1977-ben látott napvilágot *Prvo polivanje*¹⁹ (Az első locsolkodás) címmel. Témáit ugyan Karagić a magyarországi horvát értelmiség mindennapi életéből meríti, azonban hagyományos realiztikus elbeszélésformáival, pedagógiai irányultságával, okitani akarásával kétségtelenül a bunyevác-horvát elbeszélő próza hagyományait folytatja. *Stipan Blažetin* a másik magyarországi horvát író aki prózai műfajjal próbálkozott ebben az időszakban. A *Bodoljši* (Bodoljaiak) gyermekregénye folytatásokban a Narodne novine gyermekrovatában jelent meg.²⁰ Akárcsak Karagić, Blažetin is a realiztikus elbeszélésformákat részesíti előnyben. A regény az író szülőfalujába kalauzolja el az olvasót és két gyerekcsapat csatározásairól, rivalizálásáról szól. Ezt a magyar és a horvát gyermekirodalomban is gyakran előforduló motívumot önéletrajzi elemekkel vegyítve (Pl.: Molnár Ferenc: Pál utcai fiúk vagy Mato Lovrak gyermekregényei) Blažetinnek sikerült egyszerűen és őszintén elmesélnie. Mindezt csak erősíti, hogy a párbeszédeket helyi nyelvjárással fűszerezi.

A jobb kiadási lehetőségek hamarosan éreztették kedvező hatásukat és az irodalmi élet megpezsdült. A már említett szerzők mellett a 70-es években új nevek is megjelennek a magyarországi horvátok irodalmában akik a 80-as években, többek között a Narodne novine *Zbornik i album naše poezije*²¹ (Költészetünk albuma) című rovatának köszönhetően, igazán előtérbe kerülnek. A rovat elsősorban a felnövekvő fiatal költőnemzedéknek próbált helyet biztosítani amely erőteljesebben majd a *Gde nestaje glas?* című antológiában jelentkezik,²² de nem zárkózott el a már „elismert” könyvet is megjelentetett íróktól sem. Eppen az itt megjelent versek bizonyítják mennyire közeledik az U kolo antológiával fémjelzett költők poétikája a fiatalabb költői generáció elképzeléseihez. A 80-as évektől szinte csak szabadversekkel találkozunk, a versek nyelvezete szabadabbá válik, eltűnnek vagy csak elvétve jelennek meg a rímek, a költők egyre inkább befelé fordulnak, a lírai én egyre bizonytalanabb, egyre több a kérdés amelyekre már nem találnak megnyugtató választ.

Sajnos az irodalmi kritika nem tudott lépést tartani az egyre gazdagodó magyarországi horvát irodalommal, pedig kritika nélkül nem beszélhetünk kiteljesedett irodalmi életéről. A kritika első hírnökeként Josip Gujaš Džuretin *Nekoliko reči o našem književnom delovanju i o našim književnim i kulturnim potrebama* (Néhány szó irodalmi tevékenységünkről, irodalmi és kulturális szükségleteinkről) című írását kell említenünk.²³ Az írás voltaképpen Gujaš nézeteit tükrözi, de egyfajta programnak is tekinthető. Véleménye szerint a magyarországi horvátok irodalma csak akkor fejlődhet tovább ha a kortárs irodalmak felé fordul, ha vállalja az esztétikai megmérettetést is. A magyarországi horvátok irodalma ugyanis csak ily módon képes közeledni a kortárs magyar, horvát („jugoszláv”) vagy akár európai irodalomhoz. 1980. végén és 1981. elején a Narodne novine hasábjain sor került az első - és a mai napig egyetlen - irodalmi polémiaára amit egyfelől a konzervatív nézetek, másfelől pedig a fiatalok modernebb felfogása robbantott ki. A vitát *dr. Ljubomir Tomić* indította el *Pjesnici i poezija*²⁴ (A költők és a költészet) című írásával ahol a fiatalabb generáció költészetét erősen bírálta. *Petar Milošević*²⁵ kelt a fiatalabbak védelmére és ma elmondhatjuk, hogy nagyrészt igaza volt amikor többek között a költészet (művészet) autonómiáját

¹⁹ Mijo Karagić a következő elbeszéléseket jelentette meg ebben az időszakban: *Učiteljica* (Tanítónő), *Dim u očima* (Füst a szemekben), *Jesen* (Ősz), *Crvene ruže* (Vörös rózsák).

²⁰ A *Bodoljši* első része 1981. szeptember 3-án a *Narodne novine* 36. számában jelent meg az utolsó pedig 1982. május 20-án a 20. számban látott napvilágot. A regény később könyv formájában is megjelent.

²¹ A sorozat 1980. március 13-án a *Narodne novine* 11. számában indult és mindvégig Petar Milošević szerkesztette.

²² Petar Milošević a rovat beköszöntőjében már hangsúlyozta, hogy egyik célja éppen egy új antológia megjelentetése.

²³ *Narodne novine*, 35. szám, 1971. december 30.

²⁴ *Pjesnici i poezija* (Költők és a költészet), Narodne novine, 51-52. szám, 1980. december 18.

²⁵ *Voda u situ* (Víz a szitában), Narodne novine, 11. szám, 1981. március 12.

²⁶ *Stari otpori* (Fiatalkori ellenállás), Narodne novine, 6. szám, 1981. február 5.; a cikk folytatása 7. szám, 1981. február 12.

²⁷ *Utuk u utuku* (Válasz a válaszbán), Narodne novine, 15. szám, 1981. április 9.; a cikk folytatása 16. szám, 1981. április 16.

stb. Gátai prózája teljesen eltér a magyarországi horvátok irodalmi hagyományaitól és valóban a kortárs horvát, magyar vagy akár európai irodalom felé próbál közeledni.

Az 50-es évektől a magyarországi horvát írók tevékenységét az is jellemzi, hogy szinte megállás nélkül keresték az utat a magyar olvasókörzökhöz. Komolyabb lépést azonban egészen a 80-as évekig nem tettek. 1988-ban jelent meg a Másszóval⁴³ című antológia. Az antológiában a fiatal nemzedékhez tartozó kilenc horvát költő is helyet kapott, így az a magyar olvasó számára is betekintést nyújt a magyarországi horvátok kortárs költészetébe. Meg kell azonban jegyezni, hogy az idősebb generáció nincs képviselve a kötetben.

Đuro Pavić *Dosta/Elég* című kötete már a megváltozott társadalmi körülményeket is tükrözi. A magyarországi horvátok irodalmában ez az első olyan könyv amely szponzorok segítségével valósult meg. A kötet nem teljesen kétnyelvű, ugyanis pár vers nincs lefordítva magyarra. Pavić az 1971 és 1989 között írt verseit és horvát műfordításait gyűjtötte össze. Ironikus hangvételű, sokszor játszadozó, viccelődő versei új színfoltot hoztak a magyarországi horvátok irodalmába.

A magyarországi horvátok irodalmának első teljességgel kétnyelvű könyve Josip Gugaš *Džuretin Iverje/Forgácsok*⁴⁴ című kötete melyben 21 verset olvashatjuk horvátul és magyarul *Đuso Šimara Pužarov* válogatásában és fordításában. A könyv a költő halálának 15. évfordulója alkalmából jelent meg. *Ladislav Gugaš Dodir vremena/Az idő érintése*⁴⁵, ami egy ma élő magyarországi horvát költő első teljesen kétnyelvű kötete. Meg kell jegyeznünk, hogy sem a magyar olvasókörzöshöz, de a kritika sem reagált ezekre a próbálkozásokra. *Krhotine*⁴⁶ (*Szilánkok*) című verseivel bemutatkozott *Stjepan Blažetin* is. Ladislav Gugaš és Stjepan Blažetin verseiben már nincs közvetlen társadalmi szerepvállalás, nem a közösség nevében szólalnak meg, hanem saját helyüket és szerepüket keresik a világban.

A 80-as évek végén újjáéledni látszik a magyarországi horvátok drámai irodalma is. A *Glas*⁴⁷ irodalmi folyóirat első számában megjelent Stipan Blažetin *Bila jednom ljubav jedna* (*Volt egyszer egy szerelem*) című egyfelvonásos, majd a rövidletű folyóirat utolsó számában *Korenje* (*Gyökerek*) című drámája. Mindkét darab amatőr színjátszócsoporthoz számára íródott. A gyakorlatilag 1992-től működő Pécsi Horvát Színház⁴⁸ talán serkentőleg hat majd a drámai irodalomra.

Irodalmi kritikával a magyarországi horvátok irodalmában szinte alig találkozhatunk. Alkalmi könyvbemutató cikkekkel ugyan jelentkezett néhány író, azonban rendszeres kritikai tevékenységről nem beszélhetünk. A magyarországi horvátok (és szerbek) irodalmát csupán Petar Milošević kísérté figyelemmel nagyobb rendszerességgel. Tanulmányait, kritikáit, cikkeit a *Narodne novine*, a *Neven* és a *Narodni kalendar* közölte. Összegyűjtött írásai 1991-ben jelentek meg *Ogledi i kritike*⁴⁹ (*Tanulmányok és kritikák*) címmel. 1990-ben az országban végbemenő demokratikus változások következtében megszűnt létezni a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége és megalakultak a nemzeti szövetségek.⁵⁰ Ezzel megszűnt a *Narodne novine* is, helyét a Magyarországi Horvátok Szövetségének hetilapja a Hrvatski glasnik vette át. Ettől kezdve Petar Milošević kizárólag a magyarországi szerbek irodalmát kíséri figyelemmel. A 90-es évek közepétől Stjepan Blažetin is jelentkezett kritikáival és tanulmányaival.

Végezetül elmondhatjuk, hogy a 80-as évek végétől többé-kevésbé megvoltak a normális irodalmi élethez elengedhetetlenül szükséges feltételek (viszonylag rendszeres kiadói tevékenység,

folyóirat, kritika, olvasókörzöshöz). A magyarországi demokratikus változásokkal és a független horvát állam megalakulásával a magyarországi horvát irodalom is új körülmények között fejlődhet tovább. Az új lehetőségeket próbálja kihasználni a magyarországi horvátok első irodalmi folyóirata a *Riječ*⁵¹ (Szó) is, amely azt bizonyítja, hogy ennek az irodalomnak van jövője.

A MAGYARORSZÁGI HORVÁTOK NYELVE

A magyarországi horvátok irodalmi nyelve a horvát. A horvát kisebbség iskolai tankönyveit ezen a nyelven írták, ugyancsak a horvát irodalmi nyelvet használják a horvát nyelvű rádió és televízió műsoraiban, a horvát nyelvű sajtóban valamint a horvát kisebbségi intézmények hivatalos kiadványaiban. A Nyugat-Magyarországon élő úgynevezett *gradišćei* (gradištyei - burgenlandi) horvátok az évszázadok során kialakult regionális horvát irodalmi nyelvet használják az iskolákban és médiákban.

Horvátországban 4,5 millió állampolgárnak horvát az anyanyelve. A magyarokhoz hasonlóan jelentős számú horvát kisebbség él az ország határain kívül, a szomszédos országokban, Nyugat Európában, Észak és Dél-Amerikában.

A magyarországi horvátok irodalmi nyelve megegyezik a Horvátországban használt irodalmi nyelvvel, mint ahogyan a szomszédos országokban élő magyarok irodalmi nyelve is azonos a Magyarországon használt hivatalos magyar nyelvvel.

Ugyanakkor annak felismerése, hogy a mai horvát irodalmi nyelv elsajátítása tanulása és aktív használata szükséges, a hazai horvátok körében a horvát identitás (azonosságnudat) vállalását is jelenti. Ez azonban a régmúltban és a közelmúltban lezajlott történelmi és politikai okok miatt bonyolult képet mutat.

Ahhoz, hogy a magyarországi horvátok nyelvi sajátosságait megértsük, nyelvi, nyelvjárási bázisait megismerjük figyelembe kell venni az alábbi tényeket:

1. A hazai horvátok nem tömbben élő kisebbség. Szorványokban, földrajzilag viszonylag távol élnek egymástól. Nagyobb részüket a magyar- osztrák, magyar-horvát és a magyar-jugoszláv határ mentén, illetve nem messze az országhatártól. Ez azért alakult így, mert a Dráva és Muramenti horvátokon kívül, akiket őslakosoknak lehet tekinteni, a többi horvát népcsoport a törökök elől menekülve az akkori Magyarországra ritkábban lakott térségeiben telepedett le vagy a török utáni időkben, a kipusztított magyar falvakba.

2. A horvát dialektológia (nyelvjárástudomány) hagyományosan három nyelvjárási típust különböztet meg. Ezeket a kérdő névmás változataival **što** (sto), **kaj** (káj) és **ča** (csá) nyelvjárásoknak szokás nevezni. Magyarországon mindhárom csoport megtalálható. Vagyis a magyarországi horvátok, az általuk lakott mintegy 40 településen a Horvátországban használatos három fő nyelvjárás-csoport valamelyik dialektusát beszélik.

A hazai dialektusok mindegyike elhelyezhető a megfelelő horvátországi nyelvjárási mozaikba, annak ellenére, hogy az anyaországi nyelvi környezetből kiszakítva, az évszázadok során hol lazább hol pedig semmilyen kapcsolatban nem lévén az anyaországgal, szükségszerűen számos új nyelvi sajátosság alakult ki, legfőképpen a szókincsben.

Tudnivaló, hogy mindhárom nyelvjárási - csoportnak a horvát írásbeliségnek a 12-19. századig terjedő időszakában - gazdag írásbeli múltja van. Ennek az a magyarázata, hogy a különböző történelmi korszakokban a nyelvjárások stilizált nyelvi változatai egyformán egyenrangú irodalmi nyelvként funkcionáltak. Jóllehet a mai horvát irodalmi nyelv alapvetően a **što** nyelvjárásra épül, a másik két nyelvjárás-csoport számos eleme beépült a mai irodalmi nyelvbe. Ezért aztán természetes jelenségnek kell tekinteni azt is, hogy a horvát köznyelv mellett az adott nyelvjárás ismerete és aktív

⁴³ *Másszóval*, Magyarországi horvát és szerb költők magyar nyelven, Baranya Megyei Művelődési Központ, Pécs, 1988.

⁴⁴ Josip Gugaš *Džuretin: Iverje/Forgácsok*, Klub August Šenoa, Mladost, Pécs, 1991.

⁴⁵ Ladislav Gugaš: *Dodir vremena/Az idő érintése*, Mladost, Savez Hrvata, Klub August Šenoa, Pécs, 1992.

⁴⁶ Stjepan Blažetin, Dragomir Dujmov: *Generacijska antologija*, Mladost, Srpski demokratski savez, Pécs, 1991.

⁴⁷ *A Glas* a Magyarországi Horvát, Szerb, Szlovén Írók Egyesületének volt irodalmi és kulturális folyóirata. Mindössze négy szám jelent meg: 1989-ben három (egy kettős) és 1990-ben egy szám látott napvilágot.

⁴⁸ A Pécsi Horvát Színház 1992-től a Késszínház tagozataként működött, 1995-től önálló színházként tevékenykedik és az egyetlen Horvátországon kívül működő professzionális horvát színház a világon.

⁴⁹ Petar Milošević: *Ogledi i kritike*, Biblioteka Dunav, Tankönyvkiadó, Budapest, 1991.

⁵⁰ A Magyarországi Horvátok Szövetsége 1990. november 2-3-án Szombathelyen alakult meg.

⁵¹ *Riječ*, a magyarországi horvátok irodalmi és kulturális folyóirata, Slovenika BT, Budapest. Az első szám 1996-ban jelent meg, 1997-ben eddig két szám látott napvilágot. A tervek szerint a *Riječ* évente négy számmal jelentkezik.

használata egy horvát anyanyelvű számára legtermészetesebb dolog itthon és Horvátországban is. A horvátul valamilyen szinten beszélő hazai turista ezt jól érzékelheti ha történetesen a horvát tengerparton nyaral. Vagyis a nyelvjárás aktív használata nem a műveletlenség jele, az irodalmival való párhuzamos használata mindennapi gyakorlat.

Mínhogy a mai horvát irodalmi nyelv alapját a što-nyelvjárás képezi, a kutatók figyelembe Horvátországban, de itthon is többnyire ennek vizsgálatára terjedt ki, jöllehet a hazai horvátok jelentős része ča és kaj nyelvjárást beszél. Horvátországban is a lakosság fele ez utóbbi két nyelvjárás valamelyikét beszéli, nem szégyelve azt, ami természetes is ha ezeknek a nyelvjárásoknak a horvát nyelv és művelődéstörténetben betöltött szerepére gondolunk.

A magyarországi horvátok közül a ča nyelvjárást, (néhány településen erős što nyelvjárásu elemekkel) a *Vas és Győr-Sopron-Moson* megyében élő horvátok beszélik. Jelentősebb települések: *Szentpéterfa, Felsőcsatár, Narda, Horvátcsidány, Peresznye, Und, Kópháza, Bezenye, Horvátkinle*. Ez utóbbi településen található *Mate Meršić- Miloradićnak* a nyugat-magyarországi horvátság máig is legnagyobb tudós költőjének a sírja, aki öt évtizeden keresztül, a helység papjaként szolgált a helybeliek és a szélesebb horvát közösség lelki és szellemi felemelkedését. Ő a szerzője a „gradistvei himnuszoknak” is. Az említett Nyugat-Magyarországon élő horvátok a magyar- osztrák határ túloldalán lakó számos településen élő ausztriai horvátokkal (három szlovákiai horvát település is nyelvileg ide sorolandó) egyetemben a már említett regionális gradistvei (burgenlandi) horvát irodalmi nyelvet használják. Ennek az a sajátossága, hogy alapvetően a térségben beszélt horvát nyelvjárásokra épül, természetesen a horvát irodalmi nyelv számos elemét is átveve, különösen a szókincs tekintetében.

A kaj nyelvjárást *Zala* megyében az úgynevezett *Mura- menti* horvátok beszélik. Jelentősebb települések: *Murakeresztúr, Tótszerdahely, Tótszentmárton, Molnári, Semjénháza, Fityeház, Bajcsa*. Érdekesként említjük meg, hogy magában a horvát fővárosban, *Zágrábban* beszélik legtöbben a kaj nyelvjárást, lévén a nyelvjárási terület központja.

A kaj nyelvjárást beszélték az 50-es évekig a *Somogy* megyei *Babócsán, Vizváron, Bélaváron, Berzencén, Heresznyén és Bolhón* is. Ezekben a helységekből számos, a legidősebb korosztályhoz tartozó ember még ismeri a helyi horvát dialektust.

Kaj nyelvjárású településeknek tekinthetők a *Dráva-menti* horvátok által is lakott *Lakócsa, Szentborbás, Tótujfalu és Drávakeresztúr*. Ezek a falvak a što-nyelvjárás e-ző változatát beszélő *Potonnyal, Felsőszentmártonnal, Drávasztárával és Révfaluval* együtt képezik a Dráva-menti kis horvát nyelvi szigetet, amely igen gazdag és változatos népi tárgyi és szellemi kulturális értékekkel rendelkezik, különösen a népzene, népmese és népköltészet valamint a hiedelemvilág területén.

A baranyai horvátok nyelvjárásáról szólva tudni kell, hogy az irodalmi nyelv alapját képező što-dialektus különböző ije-ző és i-ző változatait beszélik. Legnagyobb részük a török uralom alatt, vagy közvetlenül utána került Baranyába Horvátország és Bosznia horvátok által lakott különböző vidékeiről. Római katolikus vallásúak, ami egyébként elmondható valamennyi magyarországi horvát népcsoportról. Két nagyobb csoportra oszthatjuk fel őket: sokác-horvátokra és bosnyák-horvátokra.

Mindkét horvát népcsoport zömében többnemzetiségű helységekből él, amelyekben igen gyakran nagyobb számban németek is élnek.

Bosnyákok élnek az alábbi falvakban: *Szalánta, Németi, Pogány, Áta, Pécsudvard, Kókény és Szemely*. A bosnyák elnevezés arra utal, hogy mai lakóhelyükre katolikus horvátokként Boszniából kerültek, s nem tévesztendő össze a muzulmán vallású, Bosznia-Hercegovinában élő bosnyákokkal, akiknél a bosnyák elnevezés földrajzi elhelyezkedésükre utal, vagyis arra, hogy Boszniában élnek.

Jelentősebb sokác települések: *Kásád, Kátoly, Olasz, Versend és Mohács*. Nyelvileg ide tartozik még a Bács-Kiskun megyében található *Hercegszántó* is, amely nemzetiség és művelődéstörténeti szempontból azzal emelkedett ki a múltban és az újabbkori időszakban is, hogy

számos a magyarországi horvátok felemelkedéséért és jogaiért küzdő, a horvát kisebbségi közéletben jelentős szerepet betöltő személyiség innen származik.

A bunyevác-horvátok Bács-Kiskun megye legnépesebb kisebbségi etnikuma. A što nyelvjárás i-ző változatát beszélik és a többi horvát népcsoporthoz hasonlóan latin betűkkel írnak, katolikus vallásúak. A több mint 300 éve Magyarországra betelepült bunyevácok (nagyobb részük Trianon után Jugoszláviához került) legnagyobb számban Baján és Baja környékén élnek: *Bácsalmáson, Csávolyon, Felsőszentivánon, Garán, Katymáron, Mátételken, Csikérián, Bácsbokodon és Vaskuton*. Talán egyetlen magyarországi horvát népcsoport sem volt kitéve akkora asszimilációs nyomásnak mint a bunyevác-horvátok. Hol katolikus szerbeknek nevezve őket a szerbségbe szertették volna őket beolvasztani, hol pedig katolikusok lévén az egyház segítségével el akarták őket magyarosítani. A különböző politikai rendszerek, körükben, saját nyelvük egyeduralmát kísérelték meg megvalósítani, ami hozott is részleges sikereket, különösen a városi lakosság körében. Mindenesetre tény, hogy a többi horvát népcsoporttól eltérően, a bunyevácok sajátos és gazdag népi kultúrájuk mellett, figyelemreméltó polgári tárgyi és szellemi, irodalmi és kulturális hagyományokkal rendelkeznek.

A felsorolásból nem hagyhatjuk ki a Kalocsa és Baja között elhelyezkedő két községet *Bátyát és Dusnokot*, valamint a Budapest környéki Tököl sem, amely helységek horvát lakói magukat rácoknak nevezik. Mivel azonban katolikusok, a rác elnevezés megtévesztő lehet. Nem szerbekről van szó, hanem egy régebben a *horvátországi Szlavóniából* áttelepült horvát népcsoportról. Archaikus horvát nyelvjárásukat a horvát nyelvtudomány értékes nyelvi kincsnek tartja számon.

A felsorolásból egyértelműen kitűnik, hogy a magyarországi horvátok mind nyelvükben mind pedig kultúrájukban igen változatos és tarka képet mutatnak. Az egyes horvát népcsoportoknál (ahogyan látjuk a regionális sokac, bunyevác, bosnyák elnevezést megtartva) az egységes horvát nyelvi és közösségi tudat kialakulása elmaradt, illetve csak a legújabb időkben formálódik. Ennek az egységes horvát nyelvi, nemzetiségi tudat kialakításának hiánya alapvetően azzal magyarázható, hogy a horvát népcsoportok Magyarországra történő letelepedése a 18. század közepére befejeződik. Ez nagyban befolyásolja sorsuk további alakulását. Tudniillik kimaradtak azokból a nemzeti és nyelvi öntudatot kialakító és formáló folyamatokból, amelyek a 19. és 20. században, különösen a kis népek számára meghatározóak voltak. A magyarországi horvátok, leszámítva itt a bácskai bunyevácok és a gradistvei horvátok egy részének rövid ideig tartó nyelvi és kulturális reneszánszát, nemzetiségi és kulturális szempontból megmaradtak lokális (helyi), jobbik esetben is regionális tudati szinten. Ezért szinte napjainkig majdhogynem csak helyi nyelvi és nemzetiségi tudat létezett, ami a gyakorlatban abban jelentkezett és részint így van napjainkig, hogy „mi sokacok vagyunk és sokacul beszélünk, mi pedig bosnyákok vagyunk és bosnyákul beszélünk, mi pedig bunyevácok vagyunk és bunyevácul beszélünk”. Az előbb említett okok miatt nem alakult ki egységes horvát nemzeti, nemzetiségi nyelvi és kulturális azonosság tudat. Ez érvényes a Dráva és Mura-menti valamint a Nyugat-Magyarországi horvátokra is jöllehet horvát elnevezéssel illetik nyelvüket és nemzetiségüket is.

Az I. világháború után az azt követő Trianoni békével a magyarországi horvátságot hosszú időre elvágták anyanemzetétől, amit aztán a mindenkori politikai rendszerek jól kihasználtak, természetesen a horvátok kárára. Hiszen a Horhy-rendszer nem a példamutató nemzetiségi politikájával vált híressé. Mi sem bizonyítja ezt jobban mint az, hogy például horvát nemzetiségű magyar állampolgár horvát hangzású vezetéknevvel semmilyen közhivatali tisztséget nem tölthetett be, még egyszerű falusi kisbíróit sem, illetve csak abban az esetben ha nevét megmagyarosítja. Ezért természetesen erre az időszakra esik a tömeges névmagyarosítás, amit jól példáz a horvát nemzetiségű települések vezetéknevtárának hirtelen megváltozása. Ebben a II. világháborút követő időszak sem hozott változást. Bár számos kisebbségi intézmény alakult a háborút követő első években, így iskolák, kollégiumok, pedagógusképző tanszékek, kulturális egyesületek, a hírhedt Tájékoztató Iroda határozata visszavetette a pozitív folyamatokat. A határozatot követően valamennyi szocialista ország, így Magyarország is mindennemű kapcsolatot megszakított

Jugoszláviával, így az amugy is esetleges, laza kapcsolat a határ itteni és tuloldalán élő horvátok között teljesen megszakadt, sőt számos hazai horvátot mint gyanus, Jugoszláviával szimpatizáló elemet kitelepítettek a Hortobágyra.

És bár a 60-as évektől történetek pozitív változások mégis a történelmi és politikai események tükrében a horvát irodalmi nyelv tanítása és elsajátítása változatlanul nem kevés nehézségbe ütközik, sőt a nyelvjárások fokozatos elorvadása is jelentkezik. Ebben nem kis szerepet játszik, hogy az egykori homogén horvát, elsősorban falusi közösségek felbomlottak. Nyelvi vonatkozásban a család, a kisebb közösség, mégha a lokális tudat szintjén is, hordozza azt ami minden nyelvnek így a horvátnak is életető eleme, mindennapi használata otthon, a családban, az iskolában, a templomban, az utcán, ami által a nyelv tovább él, tökéletesedik, csiszolódik.

A gazdasági és társadalmi változások következtében a felbomlott, elsősorban falusi közösségek nyelvi helyzete is megváltozott, s a magyar nyelv fokozatosan átvette a közös nyelvi kommunikáció szerepét. És bár a társadalmi változások és mozgások eredményeképpen a városokba költözött horvátok (*Siklóson, Pécsen, Szombathelyen, Budapesten* stb) kialakították a maguk kis horvát nyelvi, kulturális, esetenként vallási közösségeit, ahol a horvát nyelv művelése és gyakorlása kiemelten fogalmazódik meg, életképességükről csak egy bizonyos idő távlatából lehet értéket mondani. Mindenesetre ők már tisztában vannak mi a nyelvjárás, mi a horvát irodalmi nyelv, s hogy az egyes horvát népcsoportok sokszínűségük ellenére a hazai horvátság részét képezik. Ebben persze nem kis szerepe van annak a horvát kisebbségi politikai és értelmiségi rétegnek is, amely különösen a rendszerváltozás óta a hazai horvátok egységének kialakításán és azonosságtudatának erősítésén fáradozik. A bekövetkezett politikai változásokon túlmenően ebben nagy segítséget jelent az 1992-ben függetlenségét kivívó önálló Horvátország léte, amelynek Magyarországgal kialakított kapcsolatában nincsenek rendezetlen kérdések.

A nyelvi kérdések és a horvát nyelv elnevezése körüli bizonytalanság tisztázása végett, röviden vissza kell térni az 1945 utáni időszakra. A három magyarországi déli szláv népcsoport, a horvát, a szlovén és a szerb, egyes vezetői, amint utólag kiderült teljesen hibásan, egy nemzetiségként kívánták kezelni a három népcsoportot. Ennek következménye, hogy oly mértékben terjedt el a délszláv kifejezés használata, amit a Jugoszláviával való elmérgesedett viszony után az állami szervek még föl is erősítettek, hogy a nyolcvanas évekre már csak délszláv iskolák vannak, délszláv kultúrcsoportok és természetesen délszláv nyelv. Annak érzékeltetéséül, hogy ez mekkora abszurdum, talán a legjobb példa az lehetne ha a magyar nyelv meghatározás helyett kizárólag finn-ugor nyelvként emlegetnék a magyart. Mert délszláv nyelv és délszláv nép nem létezik csak déli szláv nyelvek és népek.

A kilencvenes évektől kezdődően mindez már a múlté. A horvát nyelvvel és nemzetiséggel kapcsolatos kérdések tisztázódtak. Ebben jelentős szerepet vállaltak mind a horvát kisebbség politikai vezetői mind pedig a horvát nemzetiségi felsőoktatási, és általában oktatási és művelődési intézmények nem kevésbé a horvát nyelvű írott és elektronikus sajtó.

A HALÁLON ÁT AZ ÉLETBE -

Dráva menti horvát húsvéti rítusénekek, misztériumok, mítoszok

A mítoszok tanításával azonosuló ember az isteneket utánozva válik igaz emberré.

A Dráva menti horvátok húsvéti énekeikben a istenek, mítikus ősök és kultúrteremtő hősök tetteit, azaz a szent történelem cselekményeit beszélik el, kiegészülve a kettős hitélet bizonyítékaival, a keresztény húsvétal, Jézus feltámadásával. E rítusénekek a halálón át az életet jelenítik meg, mint a világ legmélyebb misztériumát.

A növényi élet küszöbönálló feltámadását is megéneklük, benne a kozmikus fát, a halhatatlanság és a megismerés fáját, a szent fát, ugyanis a falun keresztül száguldozó aranysszarvú hímes szarvas ledönti a fa csúcsát, s abban a vegetáció istennőire lel, azaz az úrhölgyekre, akik gyermekeiket ringatják. Gyermekeiket Napnak, Holdnak és Harmat-Esőnek nevezik, kitérve azoknak a majdani mezőgazdasági munkálatokban betöltendő funkcióira: a szántáshoz és a vegetáció újraéledéséhez szükséges esőre, a szegényeket felmelegítő napra és az utasokat kísérő holdra. (Lakócsai gyűjtés)

*Selom ide pisan jelen
Selom ide pisan jelen.
Selom ide, Boga moli,
Boga moli i govori:
„Daj mi, Bože, zlatne roge
Da orušim gori vrja,
Da ja vidim što j' u gori!”
U gori su tri postelje,
Na svakoj po gospoja
Svaka svoje čedo ljuja.
Se tri su se domenjale:
„Moj će biti žarko Sunce!”
„Moj će biti sjajan Mesec.”
Najmlađa je govorila:
„Moj će biti rosna Kiša!”
Rosna Kiša za orače,
Sjajan Mesec za putnjike,
Sunce žarko za sirote.*

Falun megyen hímes szarvas
Falun megyen hímes szarvas,
Falun megyen, Istent kérli.
Istent kérli, eképp mondja:
„Adj Istenem, arany szarvat
Hadd döntsem le bércekné ormat,
Hadd lám mi van abban!”
A bérceben vagyon három ágy,
Mindegyiken egy-egy úrhölgy,
Mindegyikük csecsemőjét ringatja.
Midhármuk szóba elegyednek:
„Enyém lészen Tüzes Nap!”
„Enyém lészen Fényes Hold!”
A legifjabb eképp szóla:
„Enyém lészen Harmat-Eső!”
Harmat-Eső a szántóknak,
Fényes Hold az utasoknak,
Tüzes nap a szegényeknek.

A horvátok húsvéti ünnepkörének pogány kori hagyományába beletartozik a lányavatási szokás is, ugyanis a Lakócsa és környékének nagylányait keresztanyjuk kísérte el az általában az útkereszteződésen, illetve a templom előtt előadott, a járáshöz hasonló kólóba, azaz táncba. A szépszámu énekek a férjhezmenésről szólnak, megéneklük az istenek szent nászát. Valójában a húsvéti kórtánc a világ közepén a világmodell jelképében; az útkereszteződésben, a szent térben. A templom előtt a vallásos ember újratereinti a teret, s az ének megismétlésével a mítikus időt. Szemléletesen érzékeltetve a ciklikusságot, egyúttal a természet évszakainak a változását, a növényi és az emberi élet sarjadásának, virágzásának, érettségének, azaz az élet-halál-újászületés hármásának misztériumát is. Az énekek tanúsága szerint az istenek szent nászukat a szent fenyő alatt tartják. A kozmikus fa (életfa) a világ népeinek örökségében a földi világot és a túlvilágot köti össze.

A húsvéti énekekben a frigyre lépő fiatal pár sem hétköznapi emberpár: ünnepi ruházatával tűnik ki a völegény. ékes selyem mentéjével, aranygyűrűjével, míg a menyasszony koszorújával, akik arany asztal mellett ülve vendégeskednek, ám előtte a férjhez menni kívánó leány elfogadja a legény felkínálta almát, amit jegykendőjével viszonzoz, ami már a házasságkötés előképe. Érthető tehát, hogy a szent nász, az istenek násza bekövetkezik. Többek között ezeket a szent titkokat ismerik meg a beavatandó lányok beavatásuk során, a tavaszi, húsvéti ünnepen.

*Oj, bosiljak bosilj moj
Oj, bosiljak, bosilj moj,
Neče bosilj da zniče,
Več izniko zelen bor.
U boru je temeš moj,
U temešu kućica
U kući zlatni stol,
Za njim sedi dragi moj.
Za kapom mu cimer moj,
U đepu mu rubac moj,
Po tim poznam da je moj.
(Lakócsa)*

Bazsalikom, bazsalikocskám
Bazsalikom, bazsalikocskám,
Nem akar a bazsalikom kikelni,
Hanem kikelt egy zöld fenyő.
Zöld fenyőben vigaszom,
Vigaszomban házacska,
Házacszában aranyasztal,
Mellette ül kedvesem.
Kalapjában bokrétám,
Zsebében meg jegykendőm,
Onnan tudom, hogy ő az enyém.

A rítusénekekben a tavaszi szent ünnepen lovas és pásztor istenek - fiatalok és vénék - egyaránt előfordulhatnak. Ők a halhatatlan istenek italát a bort isszák, amit a tündérektől - a vegetáció istennőitől - kapnak ajándékba. A csábos tündérek a szent fákhöz, s leggyakrabban a tölgyhöz és a fenyőhöz kapcsolódnak. Meglévő ünnepeik a pogány korban nem lehettek ismeretlenek, s mint az istennőknek szentelt, általában tavaszi ünnepek jöhettek számításba, amiket megültek a horvátok ősei. A bor szerepe a húsvéti rítusénekekben kiemelkedő helyet kapott, hasonlóan az egykori babiloni vallási ünnepek gyakorlatához, az egyiptomi kultikus szertartásokhoz, s a görög Dionüszosz szertartásokhoz. A bor szerelemre gyűjtotta az ősi kultusz egykori részvevőit: isteneket és embereket egyaránt. S ezzel kapcsolatosan a húsvéti énekekben a szerelemre éhes tündérek, a „vilék” szívesen kínálják meg a fiatal vegetáció lovas istenségét borral, de az öregnek nem adnak, inkább, mint mondják, kiöntik. Igaz is, a szerelem a fiatalok adománya, a bor bennük gyújthat tüzet, és nekik hozhat közös örömet.

*Ajan gore, vino dole
Ajan gore, vino dole
Di su vile vino pile,
Di su pile tu prolele.
Nuž nje ide star na konju
Božju pomoć zazivao:
„Božja pomoć, bele vile!
Bi li starom piti dale?”
„Voljele bi izlevati,
Nego starom piti dati!”
Di su vile vino pile,
Di su pile tu prolele.
Nuž nje ide mlad na konju
Božju pomoć zazivao:
„Božja pomoć, bele vile!
Bi li mladom piti dale?”
„Ako bi ga kupovale
Još bi mladom piti dale!”
(Potony)*

Fent a vezér, lent a bor
Fent a vezér, lent a bor
Ahol a tündérek bort ittak,
Ahol itták, kiöntötték.
Mellettük megyen egy öreg a lovon
Isten segedelmét kérve:
„Isten segítsége, fehér tündérek!
Adnátok-e az öregnek inni?”
„Szívesebben kiöntjük azt,
Mint az öregnek inni adjunk!”
Ahol a tündérek bort ittak,
Ahol itták, kiöntötték.
Mellettük megyen ifjú a lovon
Isten segedelmét kérve:
„Isten segítsége, fehér tündérek!
Adnátok-e az ifjúnak inni?”
„Ha még vásorolnánk, akkor is adnánk
Az ifjúnak akkor is adnánk inni!”

A hazai Dráva menti horvátok a serdülő lányok beavatásának misztériumával, a rítus során elfeledett pogány kori vallási élményhez juttatta a lányokat és a fiatal asszonyokat, akik így módon válhattak a valamikor létezett női titkos társaságok tagjaivá. Ők pedig elmélyülve a titkokban és misztériumokban életet teremtettek a földön, mégpedig a tavaszhoz, a természet feltámadásához, a húsvéthoz kapcsolódóan. Megismerték a kapás földművelés, a szövés, a szerelem, a gyerekszületés titkait. A misztériumban szereplő termékenységi isteneket a szarvast, az úrhölgyeket, Esőt, Holdat, Napot, a lovas isteneket és másokat.

A mítoszt megismerve válhattak a lányok felnőtté.

A közel húsz Dráva menti horvát húsvéti ének joggal keltette fel a gyűjtők érdeklődését. *Gönczi Ferenc* kezdte el őket feljegyezni, majd *Vujicsics Tihamér* (Nagy László Vujicsics gyűjtéséből fordított), *Borbély Jolán*, *Szinyákovicz Rózsa*, e sorok szerzője *Frankovics György*, s *Begovác Rózsa*.

Szimbolikájuk magyarázata és fordításuk a folklóristának, egyúttal a koreográfusnak - színpadra való állításuk során - kihívást jelent ma is, az olvasónak remélhetően örömet. Sajnos, ma már csak az idősebb asszonyok ismerik e csodát.

A LUCA-SZÉK MINT BEAVATÁSI ESZKÖZ

A beavatáshoz általában háromféle kinyilatkoztatás tartozik: a szent, a halál és a szexualitás, - állapítja meg *Mircea Eliade* A szent és profán című könyvében.

A Luca-széke 13 napon át tartó készítéséhez - Luca-naptól egészen karácsony estig -, tizenháromféle fa szükséges. A széket általában fiatal legények vagy férfiak titokban készítették valamilyen eldugott helyen, hogy senki ne szerezzen róla tudomást. Elkészültével, karácsony este, a legény arra ráállva a templomban boszorkányokat láthat, akiknek a magyar néphit szerint hatalmas szarvaik vannak, olyanok a *bátyai rácoknál* (horvátok), hogy alig férnek be, meg ki a templom ajtaján. A magyarországi Dráva menti horvátok hírvilágában a legény akkor áll rá a Luca-székre, amikor a pap felemeli az oltáriszentséget, mert olyankor a boszorkányok hatalmas késekkel hadonásznak a pap körül. A zalai horvátok úgy tartják, hogy a boszorkányok mezítelen ülepüket mutogatják a templomban.

A legénynek - nemzetiségre való tekintet nélkül -, ha épp bórral kívánja megúszni a kíváncsiságát, el kell menekülnie a megdühödött boszorkányok elől, ám csak úgy képes erre, ha mákot (innen ered a magyar szólás: a szerencsés embernek *„Mákja van!”*) , másutt kölest, lencsét, kendermagot, illetve kását szór szét, ugyanis míg azt a boszorkányok fel nem szedik, addig nem árthatnak az őket meglesőnek. A legény meg valamely közeli házba bejutva tűzreveti a Luca-széket, de a boszorkányokról senkinek sem szólhat, mert ha mégis megtenné, akkor másodszorra bíz nem kerülhetné el bosszújukat.

Valóban beavatási rítusról van szó a Luca-széket készítő legény esetében?

A válasz egyértelmű: igen, hiszen a beavatandó megismerte a templomi szentséget, a szentmisét, a templomi misztériumot, valamint a benne szereplőket, a papot és a valamikori boszorkányokká degradált állatmaszkos termékenységi istennőket, akiket papnók jelenítettek meg. Elsajátította a földművelés műveleteit: a vetést (szimbolikusan elveti a gabona magvakat), az aratást (míg fel nem szedik a magot addig nem árthatnak a legénynek a boszorkányok) egyfajta szent tudást és bölcsességet.

A Luca-szék készítője jelképesen meghal: ha a Dráva menti horvátoknál elfogják akkor széttépik, a magyaroknál tűzbe vetik.

A beavatási rítusokban a beavatandó fiúk más nyelvet használnak. Mint esetünkben is ilyen a némaság. A megismert földművelési titkokról, istennőkről sem szól senkinek, azaz megőrzi a gabonatermesztés titkát, szent tudását.

Másrészt a Luca-szék mondákban más is körvonalazódik. A beavatás során születik újjá (sötét, eldugott helyen készíti a Luca-széket, miként a természeti népeknél, ahol a beavatandókat egy gödörbe, illetve kunyhóba zárják), ami lehetővé teszi újjászületését. A halálból születik ő újjá, azaz biztosított számára a szellemi életbe való bejutás, ugyanis állta a próbát, teljesítette a nehéz feltételeket. A beavatási sémán: szenvedés, halál és feltámadás (vagyis újjászületés) túljutott.

A magyar mondák arról is szólnak, hogy a legény az útkereszteződésbe állva szentelt krétával egy kört rajzol maga körül, hogyha különböző veszélyes állatok képében boszorkányok törnek rá, akkor sem árthatnak neki, mert megvédi a mágikus kör. A kör világmodellként értelmezendő, s annak központi helyéből jó ered (harc a boszorkánnyal, szántás-vetés titkai, stb.). Habár nagyon halványan körvonalazódik a beavatandó kinzásának motívuma, egyben félelmének legyőzése is.

BUSÓJÁRÁS

Mostanában a mohácsi álarcos busójárás az elmúlt 300 éves hagyományhoz viszonyítva szelídebb arcát mutatja. De ugyancsak tartogat még némi meglepetést a hagyományos farsangi mulatságra érkezőknek. Farsang vasárnapja hajnalán előkerülnek a fűzfából készült disznóvérrel bekenet maszkok, amelyeket régebben bika, illetve tehénuszarak díszítettek, ma jobbára megteszi a kosszarv is. A sokác alakoskodó legények és fiatal férfiak báránybőrből készült bundába, bőgatyába bújnak. Sőt, az utóbbit szalmával kitömve rémséges méretűnek tűnnek. Soha nem mutatják állarc mögé bújt szelídebb arcukat. Pokoli zajt csapnak kereplőkkel, marhakolompjaikkal, közben meg a rend kedvéért ágyukat és ökröket sütögetnek, hatalmas fallosszerű buzogányaikat rázzák. Persze, csak akkor, ha már a Dunán át csónakokkal elérték a folyó túlsó partján fekvő városkába, ahol az utcákon színes, látványos felvonulást produkálnak. A vigadozás eltart három napig, egész farsang farkáig, azaz húshagyó keddig, illetve Hamvazó szerdáig.

A maszkos alakoskodók nem ismeretlenek a világ népeinél, főként a farsangi időszakban. Az eddigi megállapításaink szembetűnőek, mint az is, hogy a busók előszeretettel megcsipkedik a szebbik nem fiatal asszonyait, lányait, mondván, hogy jobban nőjön a kender. Rituális szántást is végeztek egykoron. Hamvazó szerdán a máglya kialudtával felszántották a „Ledinka”, azaz a rétnék nevezett részt, s elhintették rajta a hamut. A monda szerint a busók seregét egy arany ruhás fehér lovas alak vezette és rémisztő maszkjaikkal, baó, baó ordításukkal ők üzték ki a törököt.

A vízen túli világból, a szigetről, mondhatnám a túlvilágról jött busók a mítoszt elevenítik fel, amikor hatalmas méreteiknél fogva istenségeket és elhunyt őseket jelenítenek meg, akik gondoskodnak az utódokról, azoknak periódikusan bőséget és biztonságot hoznak: bőséges állatszaporulatot, a kultúrnövények bőséges termését, s utódokat. A szimbolikus szántás és vetés az istenek cselekedeteire utal, akik az embereknek megtanítják a földművelés, a gabonatermesztés szent titkait. Ezért illik a házakba betérő busókat ízletes szármával (töltött káposztával), borral megkínálni, gazdagon megvendégszolgálni, hogy a szerencse ne hagyja el a házat.

A busójárás másik lényeges sajátossága: a beavatás szokása. A fiatal legények beavatása titokban történik, állni kell a beavatandóknak a fájdalmat, a próbátétel során meg kell küzdeniük egymással, ezért gyakori a busók közötti birkózás. A beavatandó a beavatás során egyúttal másként viselkedik, egy másik nyelvet használ, azaz emberi nyelven nem szabad megszólalnia, hanem csak „baó-baó”, tehát bikát utánzó hangokat hallathat. Emellett, megismerkedik a mítoszokkal, misztériumokkal és a szexualitással. Ennek nyomai kitapinthatóak a fallikus buzogány megjelenítésében, a lányok, fiatal asszonyok megcsipkedésében, de a nagyon régi maszkokon a vulva szimbóluma is megjelent. A mítosz pedig arról szól, hogy az aranyruhás égi, napistszerű fehér lovas istenség éktelen égiháború, zajkeltés közepette kiűzte busóseregével a démonszerű, káoszt teremtő istenségeket, amelyek a legendában a törökökre ruháztak. A bikaszerű, hatalmas

állati erővel rendelkező busók visszaállítják a kozmikus rendet. A rendből pedig emberi jólét és bőség fogan, fakad.

ÉLET-HALÁL-ÚJJÁSZÜLETÉS

AZ ARATÓK JÉZUST HÍVJÁK

A mag (búza, árpa, rozs, zab) halálának és újjászületésének megrendítő ceremóniája az ógörög *Dionüoszszal* került kapcsolatba, akinek halálakor és feltámadásakor a misztériumok résztvevői nevével szólítva hívták magukhoz istenüket. A Dráva menti (somogyi) horvátok és a hercegszántói (bácskai) horvát aratók az aratás végétével *Jézus* nevét kiáltották. A búzakaralász *Ozirisz* emblémája volt, haláláé és feltámadásáé, amelynek párhuzamait a hazai horvátok is megőrizték. Jézus halálának felmagasztalását *Szent János* jelenti be a búzamaz szimbólumát felhasználva (János 12, 23-25).

Az aratást letérdelve, a közösen elmondott ima elmondásával kezdték meg. A hercegszántói sokácok, valamint a hazai Dráva menti horvátok hasonlóan a göcseji, hegyháti magyarokhoz az aratás befejeztével elkészült kévét Jézus kévének nevezik. A lakócsai horvátok az utolsó aratási kévét nagyobbra készítették, úgy hogy a kalászok egyik fele egyik irányba, míg a másik fele a másikba nézett. Az aratócskőzőket - sarlókat és a kaszát - abba belevágták, ám előtte búzamazból kinőtt három kalászt piros színű pamutszállal átkötve ráhelyeztek, majd a kalászokat hazahozták és a szoba sarkában lévő Jézus kép keretébe tűzték, illetve a fából faragott Krisztus-kereszthez kötözték, s az ott maradt a következő vetés elkerkeztéig, amikor a belőle nyert magvakat a többi búzamazgal összekeverve vetették el.

Az aratás végétével, a búzamaz halálát követően a Jézus-kévé is meghal: a kévébe történő aratószerszámok bevágásával. Az aratók a halál ceremóniáját letérdelve közös ima elmondásával éreztetik, majd a Jézus kévét háromszor a levegőbe emelve „Jézus, Jézus, Jézus!” kiáltással magukhoz hívják Krisztust, miként tették azt a görög Dionüoszsi kultusz résztvevői.

Az aratási szokásokban a termékenyre forduló élet halál fölötti győzelme testesül meg az élet színét jelképező piros pamutszál képében, s a hármaz búzakaralászból, melynek magvaiból új élet, bőséges termés sarjad. Az új élet a dusnoki rác-horvátok legendáiban már a learatott búzamezőn is megjelenik. Máriának teje - a kisded Jézus szoptatásakor - lecsöppenve fehér foltot hagy a tarlón. A magyar mondákban a szent család üldözői elől menedéket egy búzavető földjén talál. A szántó-vető még csak nem is végez a vetéssel, mire az üldözők oda érnek, ám addigra az elvetett búza - csoda folytán - megnő és beérik. A magyarok és a horvátok Jézust *Szent Péter* társaságában gyakran a búzamezőben jelenítik meg. A búzavetéssel és a búzatermessel áll kapcsolatban a *Mester*, aki akkor is termést hoz, ha nincs eső. A hazai horvátok (baranyai bosnyákok és a Dráva mellett élők) Jézust és Pétert a szorgos aratólánnyal és a lusta juhászbojttal hozzák kapcsolatba, valamint a kenyéret sütő asszonnyal, aki a visszatérő vándoroknak nem kíván adni a frissen sült kenyérből, hanem a dagasztóteknő alá bújjik, s gonoszságáért Jézus teknősbékává változtatja. Ismert a Dráva menti *Potony* községből az a horvát legenda, amikor Jézus üldözői elől egy rétestésztát nyújtó asszonynál keres menedéket. Az üldözők az asztal alá bújt menekülőt nem találják, mert Jézus csodát tesz, az addig kinyújthatatlan rétestésztát leér egészen a földig.

Adalékként mondjuk el, hogy a búzaszemen a magyarok, a bácskai bunyevácok és a Dráva menti horvátok Jézus képét vélik felismerni, hasonlóan az egyiptomi népekhez, akik *Ozirisz* jelének tekintették a búzakaralászt. A hármaz kalász, Jézus szent képe mellé kerülve, annak jelképévé válik.

A KARÁCSONYI ÉS AZ ÚJÉVI ARANYMENNYSZÁG TERMÉKENYSÉGI ISTENEI

Az év kozmikus idejét „az istenek művei szentelik meg”. Mivel pedig a legnagyobb szabású isteni műnek a világ megteremtése számít, ezért a kozmogónia ünnepe sok vallásban játszik fontos szerepet. Az új év a teremtés első napjával egyezik. Az év a kozmosz időbeli dimenziója. Ha elmúlik egy év, ezt mondják: „Elmúlt a világ.” Minden új év kezdetén megismétlik a kozmogóniát; újból megteremtik a világot, és ezzel megteremtik az időt is. A vallási ünnep valamilyen őseredeti esemény „szent történelem” megjelenítése, amelyben a cselekvő személyek istenek és félistenek. A „szent történelmet” a mítoszokban beszélik el. Az ünnep résztvevői tehát, Mírcea Eliade szerint, az istenek és a félisteni lények kortársaivá válnak.

ÚJÉVI HORVÁT KOLEDÁK, MAGYAR REGÖS ÉNEKEK

A múlt század első felében a jeles horvát népdalgyűjtő *Fran Kurelac* többek között archaikus rítusénekeket mentett meg a feledéstől, a nyugat-magyarországi horvátok között végzett gyűjtésének köszönhetően. *Franjo Ksaver Kuhač* is ellátogatott erre a vidékre, ahol további le nem jegyzett népdalokat gyűjtött, illetve kottákkal egészítette ki Kurelac páratlan hagyatékának közkinccsá tett (1871) szépszámu horvát népdalát, - többek között az azóta e vidéken már feledésbe merült - újévi koleda énekeket is, amelyeket a horvátországi *Ivan Milčetić* is gyűjtött.

A magyar szokásanyagban szintén kimutatható a koledákhoz hasonló regölés - főként a *Dunántúlon*, de a *Székelyföldön* és *Moldvában* is ismert -, amelynek hatalmas irodalma van. *Szapu Magda* közli, hogy a kutatás e legrégebb népszokásban a finnugor sámánvarázslás csökevényét fedezte fel benne. A regösök, eredeti felfogás szerint varázslók. A szó mágikus erejébe vetett hit alapján kívánnak szerencsés évkezdést, termékenységet, boldogságot. Valójában évkezdő, a téli napforduló ó-európai hagyományait és az archaikus magyar keleti hitvilágot egybeötvöző szokás ez, amely a középkorban országosan ismert volt. Ma már jobbra a hajdani gyeprüvidéken gyűjthető.

A horvát koledák páratlan értékeket képviselnek. A *Sopron* környéki *nagybárándi* horvát koledálók nemcsak a házigazdát köszöntötték énekkel, hanem a férjhez menni kívánó lányokat is. Párosító énekeket énekeltek, hogy a lányok minél előbb férjhez menjenek. A *Vas megyei* magyar falvakban a falu érdemesebb házasuló legényei regöltek a karácsony és újév közti estéken azoknál a házaknál, ahol eladólány volt, vagy ahol mulatságra összejöttek. Vezetőjük, aki őket rendszerint betanította, a hadnagy nevet kapta. Ennek tollas csákója és láncos botja volt, a többiek süvegükön fölöpantlikázott rozmaringát viseltek. Az utóbbiak közül egy, a hátán nagy zsákot vitt az összegyűjtött ajándék számára. Az így összegyűjtött ételmelet a regölés végeztével közösen elköltötték, pénzüket pedig borra és muzsikuskra fordították.

Kezdjük az ismerkedést egy *horvátcsencsi* (a község az első világháború után átkerült Ausztriába) újévi párosító jellegű rítusénekekkel:

Z čijega mi dvora pavenke van zliču?
Z Marinoga dvora pavenke van zliču.
Čije mi je polje pšenicom sijano?
Marino je polje pšenicom sijano.
Čija mi je gora s vinom obsajena?
Marina je gora s vinom obsajena.
Pred čijom je hižom trnja do kolena?
Pred Marinom hižom trnja do kolena.
Ki trnje pregazi, on Maru dostane.

Kinek az udvarából szállnak a pávák?
Mária udvarából ott felszállanak.
Kinek a mezeje búzával bevetett?
Mária mezeje búzával bevetett.
Kinek a hegye borral telis-tele?
Mária hegye borral telis-tele.
Kinek a háza előtt térdig nő a tüske?
Mária házábanál térdig ér a tüske.
Aki átgázol, Máriára rátalál.

Jure ga pręgazil i on Maru dostal,
On je Maru dostal i pan mu je postal.

György azon átgázolt, Mária övé lett,
Máriát megkapva úr lett bíz beöle.

A *horvátcsencsi* karácsonyi koleda bevezető sorai megegyeznek a kópháziak újévi koleda soraival, ám az éneket lezáró sorok párosító dalok.

Dobar večer, gopsodar!
Vrz'te na se moder plaše!

Jó estét, gazdúram!
Terítse magára kék köpenyét!

Proše'će se na dvor vaš!
Na dvoru je zelen bor,

Sétáljon ki udvarára!
Az udvaron zöld fenyő.

Pod borom je vrani konju,
Na njem sidi sinak vaš,

Fenyő alatt a pejő,
Azon ül a kisfia.

Ter surlicom sřkuje.
Na boru golubica,

Ormányát (?) sodorgatja.
Fenyőn ül a vadgálamb.

Koja guće i poje,
Dobro leto vam zove:

Énekelve dudorász,
Jó évet kíván:

Da bi žito rodilo,
Žito i bela pšenica.

Hogy teremjen gabonánk,
Bő gabonánk, s fehér búzánk.

Va 'voj hiži j' divojka,
Zaručnika b' dobila,

Házban van a nagylány,
Vőlegényre várva,

Da b' ga ona prosila.
Daj nam, Mare, jabuku

Megis kérné magának.
Máre lelkem, adj almát

Vsim nam va jednu ruku,
Ar mi čemo putovat,

Mindegyikünk kezébe,
Útra kéne indulnunk,

Sviću Bogu darovat.
Čemo sviću kupiti,

Istenünk majd gyertyát kap.
Megvesszük azt most menten,

Ka nam bude gorila
Od Celja pak do Rima.

Hadd égen az kedvünkre
Máriazellől Rómáig.

HÁZASSÁG, SZEXUALITÁS

A déli szláv népeknél, ha egy lány almát ad a kérőknek, illetve almát fogad el a legénytől, azzal azt a szándékát fejezi ki, hogy férjhez szeretne menni. A *nagybaromiak* - a falu szintén átkerült Ausztriába - éneke telis-tele van szexuális szimbólumokkal. A páva, a maggal bevetett mező, a borral behintet domb, a ház körül növény tüske, stb. *Bernáth Béla* kutatásaiban még arról szól, hogy minden bokor, berek, kis kerek erdő a szerelmi népdalokban is a női pubesnek a fedőneve. A „ház” eleje, az „édes gunyhó” a női altest eleje, amire a koledában egyértelműen utal a „női térd” kifejezés. A „mag”, a „bor”, a férfival, azaz a nősülni szándékozó legénnyel kapcsolatos. Egyértelmű a „szántás-vetés”, a „borral behintett ház”, a „bokor tüskéin való áthatolás”.

megfogalmazások szimbolikus jelentése, amelyek a nemi aktust írják le. *Mare* (Mária) *Jure* (György) kedvese csak az együtt eltöltött szerelmi kapcsolat után válhat a legény jegyesevé, aki minden bizonnyal gyermekek szülésére alkalmas, s hamarosan férjhez megy hozzá.

A koleda-ének záró sorai valójában kontaminálódtak: a kettős hitélet pogány elemei és a keresztény vallás egymásmellettségének gyakorlatairól szólnak, egyúttal a helyileg is felismerhetővé válik az ottani katolikus lakosság búcsújárási szokása, akik *Mariaszellbe* és *Rómába* zarándokolnak. A búcsújárás alkalmával vásárolt szent gyertya megvédett a villámtól, de a haldokló kezébe is azt tették.

A TÉTLEN ISTEN LOVON ÜLŐ GYERMEKE

A kópházi újévköszöntő koledálók rítuséneke mellett, ismert még a közeli nagybaromiai köszöntője, amely ugyan valamelyest eltér az előbbiektől, ám motívumaiban hallatlanul gazdag.

*Bog, daj dobar večer,
Jezuš, (i) Marija!
I 'vom gospodinu,
I svoj hižnoj družbi!
Stani gori, gospodar,
Vrzi na se plašt modar,
Ter se šeči na svoj dvor.
Na dvoru je zelen bor,
Pod borom je vrani konj,
Na njem sidi sinak tvoj;
S đundašcem osedlan,
S zlatom uzdom obuzdan.
V ruku drži jabuku,
Na jabuki kitiču.
Na kiti je ptica,
Dobro leto klica:
Da bi obrodilo
Žito i pšenica,
I vino črljeno.
Ki je budu pili
I veseli bili,
'Vomu gospodaru,
Ki će nam dat piti
I veselim biti.
(Kópháza*

Isten, adj jó éjt.
Jézus és Mária! (a sor végig megismétlődik)
E házigazdának
Egész háznépével!
Kelj fel menten, jó urunk,
Dobd reád kék köpenyed
Sétálj ki udvarodra.
Udvarodon zöld fenyő,
Fenyő alatt a pejlő,
Rajta ül a kisfiad;
Gyöngyözött nyeregen,
Aranykötőfékkel éken.
Kezében almával,
Az almán csokorra!
A csokron madár ül,
Jó nyarat kiáltva:
Hogy jól megteremjen
Búzánk és gabonánk,
És a piros borunk.
Aki azt megissza
Vig lesz biz az tőle,
Ennek a gazdának,
Ki inni ad nekünk
Vígágunkat nézve.

A rítusénekekben szereplő udvar, valójában szent tér, amelyet a rituálé során hoztak létre, s csak annyiban hatásos, amennyiben az istenek művét idézi fel, állítja Mírcea Eliade. A szent (tér) is valóságos hatalom, hatóerő, az élet és a termékenység forrása.

A sötétszínű (fekete) lovon ülő gyermek nem más mint a gabonát és a bort biztosító, az éjjeli sötétségből születő isteni gyermek, aki nem egy közönséges halandó, amire kék köpönyege, gyöngyökkel gazdagon díszített nyerge, aranykantára utal. (Az oroszoknál találkoztunk hasonló lovas szentekkel, akik láthatatlanok, s a kettős hitélet gyakorlatának köszönhetően megőrizték a pogány istenek vonásait.) A lóháton ülő fiúgyermek kapcsolatba hozható a somogyi *Szenta* község regőlőivel, ahol *Együd Árpád* közlése szerint egykor lóháton mentek *Isrvánt* köszönteni (december 26.) úgy, hogy a lovat

betakarták fehér lepedővel. Ketten vezették, egy meg fölült a hátára. A hajnali köszöntők a ló kantárát feldíszítették, s a rajta lovagló férfi cifra sisakot viselt.

A balkáni térség népeinél hasonló fehér alakú lovasok a nagyhéti időben jelennek meg, természetesen (jó időt) hozva. A nyugati-szlávoknál *Saxo Grammaticus* közlésében *Svetovid* a 12. századi feljegyzések szerint termést hozó hadi- és agráristenség volt, akinek lova *Arkonában* csapzottan kerülnek istállójukba. *Vitimir Belaj* közlésében a balti népeknél *Jumis* és *Jumala* vágatában és galoppban közlekedik, a horvátországi horvátoknál *Juraj* (György) lóháton érkezik. *Radoslav Katičić* a belorusz tradícióról szólva közli, hogy az állatokat védő *Gospod Bog* (*Úristen*) fehér lovon érkezik, a horvát „*zeleni Juraj*” (zöld György) fekete lovon.

A párosító énekekben a fiúgyermek *Jure* felnőve *Maret* veszi el feleségül. Az újévi rítus ének az istenek nászát, azaz a villámszóró *Perun* hiposztázisának Jurajnak a nősülését mondja el.

Az udvaron a zöld fenyő pedig nem más, mint a világfa, amelynek a csúcsa az égi és a földi, a földalatti szintek közötti kommunikációs kapcsolat megteremtését teszi lehetővé.

A JÓT HOZÓ BEHUNYT SZEM

A déli szláv népeknél, valamint az indoeurópai népek hitvilágában nem ismeretlenek az alvó, behunyt szemű istenségek. A behunyt szemű alvó isten jót hoz, az ének tanúsága szerint: gabonát és bort. A behunyt szem párhuzamai a gyermekek világában őrződött meg legtovább, egészen napjainkig, például a magyar gyermekformula: „Hunyd be a szemed, / Nyisd ki a szád, / Kapsz egy falat cukorkát”, illetve nyeremények sorsolásakor a nyereményt húzóknak be kell hunynia a szemét, ám József Attila az *Altató* című versében is él e motívummal.

Másrészt az alvó, „messzi isten” problematikája is hangsúlyt kap a bemutatott rítusénekekben, aki „eltávolodik” az emberektől, visszahúzódik az égbe. Eliade szavaival élve *dei otiosi*-vá válik, „fáradtnak” érezve magát, mert a teremtés óriási munkája túlzottan igénybe vette erőit, de a földön hátrahagyja fiát, lovon ülő isteni gyermekét, vagy valamilyen *demiurgost*, akik befejezik a teremtés műveletét. Az eltávolodó isten helyét fokozatosan más isteni alakok, anyaistennők, termékenység istenek foglalják el.

ARANYALMÁT TARTÓ GYERMEKISTENEK

A kezében almát, aranyalmát, illetve földgömböt tartó istenek ismertek más mitológiákból, többek között a nyugat-magyarországi horvát lovas gyermekistenhez hasonló, a kőből születő *Mithrász* napisten, illetve a magyar énekekben jelentkező motívumok alapján a kisded Jézus:

Paradicsom mezejében
Arany színye (szőnyeg) leterítve.
Azon vagyon rengő bölcső,
Abban fekszik az Úr Jézus.
Jobb kezibe arany vessző,
Bal kezibe aranyalma...

A világmodell-almát tehát gyermekistenek tartják a kezükben. Nos, az égi istenek almáján álló madár, hasonló a világfa tetején ülő madárhoz, amely a világ népeinek mitológiájában nem egyedi jelenség, az leggyakrabban az égi istenek (a római *Jupiter*, a szláv *Perun*, stb.) attribútumai. Nem lehet kétségünk afelől sem, hogy az égi istenségek az *illud tempus* (világfa, a későbbiekben keskeny arany gyalogút, a szerűn lévő nyomtatóoszlop stb.) megteremtődésével a világ közepéről, a szent helynek számító mennyországból elhozzák a terménybőséget, a gabonát és a bort, míg az újévi köszöntő koledálók, regösök, a csángó „újévi urálást” mondók a házakba betérve mondják el újra és

újra az égi istenek születésének mítoszát, valamint teremtképességüket (a későbbiekben a demiurgoszhoz kapcsolódóan a csángóknál lesz még róla szó), agrártevékenységüket (szántás, vetés, aratás, gabonaőrlés, kenyérsütés).

A SZÜLETŐ KARÁCSONY, AZAZ BOŽIĆ

A Kattarói-öböl (*Boka Kotorska*) lakossága karácsonyi köszöntői, Božićról szóló rítusánakükben a megszemélyesített Karácsonyt férfiként képzelik el, akinek attribútuma a nap.

Božić ide uz ulicu, te se veseli.

Utcán megyen a Karácsony és örvendezik

Pred njim ide žarko sunce, te mu svijetli

Előtte megy a tűző nap, s világít neki.

Nosi Božo u rukama kite cvijeća.

A Karácsony kezében virágcsokor diszlik.

U desnici ruci nosi granu masline,

Jobb kezében pedig friss olajágat tartva,

U lijevu granat' granu od lovorike.

Bal kezében ágas-bogas babérágat hoz.

Da kitimo naše kuće, svete ikone,

Hogy díszítsuk házunkat, szent ikonjainkat,

I badnjake božitnjake, što nas vesele.

A bővedesti tüzet, amely vigaszt hoz el.

Veseli se mlado, staro i sve nejako.

Örvendj ifjú, örvendj öreg, minden zsengeség.

Vesel'mo se, ljubimo se, mirbožajmo se!

Örvedezzünk, csókozzunk szépen békességgel!

A házakba betérő, az ünnepet megszemélyesítő Božić (karácsony) megkülönböztetett tiszteltnek örvend. Mint tapasztaltuk az égi istenek arra hajlanak, hogy elveszítsék vallási aktualitásukat. Egyes esetekben ezeknek az isteneknek a struktúrája és erői a napistenben élnek tovább, különösen a magasan fejlett kultúrákban (Egyiptom, hellenisztikus Kelet, Mexikó), állapítja meg Mircea Eliade. Esetünkben is az ünnepelt Božić napisten, akinek attribútuma a tűző nap, s vélhetően a mediterráni vidék lakóinak hellenisztikus örökségéről számol be a közölt karácsonyi rítus ének.

TERMÉKENYSÉGI KARÁCSONYI ISTENNŐK – MÁRIA, AZ ÉG KIRÁLYNŐJE

A férfi isten („jó urunk”) mellett a termékenységi istennő alakjában megjelenő égi Istenanya alakja sejlik fel a nagybaromiak és a horvátlövőiek koleda-énekeiben, akinek elérkeztéről a köszöntők, mint isteni hírvivők értesítik a házigazdát.

Stani gore, gospodar!

Jezuš i Marija!

Otpr'te na vrata!

Vu obrhu krutovna

V vašem dvoru Božja mat'.

Keljen fel, jó urunk!

Jézus és Mária! (sorok végén ismétlődik)

Nyissa ki ajtaját!

A sarkok szögletében,

Udvarában Istenanya.

*Posrid dvora je crven konj,
Na konjicu sinak moj;*

Az udvar közepén a pejlő,
A pejlóvon az én fiam:

A befejező sorok megismétlődnek, mint az előző énekekben, valamint minden sor refrénje: Jézus és Mária. A horvátlövőiek éneke csak annyiban tér el, hogy a gyermeknek nem a kezében, hanem a fején lévő kalapon van a madár.

A sötétségből fénygyermekét szülő Istenanya alakja sem ismeretlen, s a szimbólumok részben a keresztény jelképrendszerből magyarázhatók, párhuzamai ugyanis kimutathatók a katolikus himnológiában, ha nem is tartoznak a leggyakoribb motívumok közé. Az anyaistennő gyakran az éjszakai ég, amely a fényt, a hajnalt, a napot újra meg újra megszüli, írja Dömötör Tekla. Mária a katolikus-egyház középkori jelképrendszerében az ég királynője, az ég kapuja, ablaka, a horvát koledában az ég udvara, az ég ajtaja; „nyílás” az égbe.

Mária a fénynek, a világ fényének szülőanyja a latin himnuszokban és nemzeti nyelvű változataikban.

Karácsonykor a vízen túli világból érkező gyermekisten sem hiányzik a hazai baranyai (volt alsószentmártoni) és a bácskai, hercegszántói sokácok (horvátok) karácsonyi köszöntőikből, de a Dráva menti horvátok hitvilágában Božić, azaz Karácsony valójában fiú, egyúttal a szerb néphitben is gyermekként szerepel. Az alsószentmártoni sokácok karácsonyi gyermekversében például:

Ido Božić preko Drave

„Prevezite me!

Ako nisu ljudi doma

I žene će me!...”

Jön a Karácsony a Dráván át

„Vigyetek a vízen túlra!

Ha nincsenek otthon a férfiak

Átvisznek majd az asszonyok!...”

A gyermekvers záró soraiban a versikét mondó gyermek örül a Karácsonynak, mert az nem fedkezik meg róla, a versike elmondása fejében kalácsot hoz neki. A túlvilágot a déli szláv és más népek mitológiai rendszerükben a vízen túl képzelik el, ahova a víz fölött igen vékony bőrű, hajszál, kötél ível csak át. Átmenni csak azon lehet, azonban ha a lélek bűnös, akkor a bűnök súlya alatt leszakad a „híd”, s a lélek a pokolba esik.

KIRÁLYNÉJÁRÁS

A bácskai horvátoknál (bunjevácok és sokácok), a baranyai horvát sokácoknál, bosnyákoknál és a nyugat-magyarországi horvátoknál a húsvétot („duhi”-nek nevezik) követő pünkösd szokása „kraljicék” (királynőjárás) néven ismert.

Napkelte előtt a 10 év körüli lányok csapatokba verődve, ám mindig páratlan számban, bebetértek a házakba, ahol előadták a királynőjáráshoz kapcsolódó énekeket. A lányos csapatot hét, kilenc lány alkotta, s közepén a „kraljica” (királyné) helyezkedett el, akit néha-néha kardokkal felfegyverezett leányok kísértek, a templomi zászlókhoz hasonló maguk készítette zászlók alatt. A központi „kraljica” arca némely helyen átlátszó tüllel volt letakarva. Láthatatlan maradt, mivel valamilyen pogány kori termékenységi istennőt jelenített meg. Az istenek arca a világ népeinek mitológiájában láthatatlan. A lányok egyike egy nagyobb tarisznyába gyűjtötte az ajándékot. Általában tojástartak. Az utcán énekelve közelítették meg a házak népét.

Kad idu od kuće do kuće

Od dvora do dvora,

Do careva stola,

Di car vino pije,

Car caricu budi,

Házról-házra járva

Udvartól-udvarig,

Cárnak asztaláig,

Ahol bort iszik a cár,

Cár a cárnét ébresztgeti,

U oči je ljubi,
„Ustaj, car-carice,
Čuju se kraljice,
Otvaraj sanduke,
Pa vadi jabuke,
Pa daruj kraljice,
Kralja i kraljicu,
Bana i banicu,
Sva četir pivača
I dva rastavljača.
Što kolo rastavlja
I sve kolo redom,
Kolo na około.
(Bácsszentgyörgy)

A háziaktól illendően megkérdezték, hogy előadhatják-e a „kraljice”-járás énekeit. A központi „kraljice” egy székre ültették, aki hangtalanul szemlélte a körülötte járáshoz hasonlítható táncot. Az ének és a tánc végeztével a széken lévő párnát a „kraljice” fel-feldobta a magasba ezeket mondva „Ilyen magasra nőjön kendtek kendere!”

Azokba a házakba ahová nem engedték be a királynőjárás szereplőit csúfolódó énekeket énekeltek, s azokban nem éppen jámbornak mondható óhajukat fejezték ki.

A „kraljice” ritusénekek tanúsága szerint, ha két kraljice csapat találkozott egymással, akkor azok összeverekedtek. A balkáni térségeken nem ismeretlenek az úgynevezett „kraljice”-temetők, ahol állítólag az ilyen csatákban elhunyt szereplők nyugszanak.

Kad se susretnu dvije kraljice
Il' se klanjajte,
Il' nam krune dajte!
Il' čemo se biti,
Pa će krvi liti;
Krvi do kolina,
Meso do pojasa.
(Katymár, Bácsszentgyörgy)

Szemét csókolgatja,
„Keljetek fel cár-cárnénk,
Hallhatók már a kraljicék
Nyisd ki ládatok,
Vedd ki az almádat,
Ajándékozd meg a kraljicéket,
A királyt és a királynét,
Bánt és a bannét,
Mind a négy énekest
És két szétválasztónkat.
Ki a kólót szétválasztja
Mindegyiket sorjában,
Körtáncukat körbe-körbe.

A „kraljice”-járás szövegek szépszámuak. Egyedül csak a nyugat-magyarországi (undi) énekek térnek el a baranyai és bácskai énekektől. Az előbbieket egyértelműen egyházi tartalmúak, míg az utóbbiak pogánykori jelképrendszerükkel tűnnek ki. Némelyikük humoros tartalmáról is ismert. Ilyen például:

U Budimu gradu
Novo čudo kažu:
Patka potkovana
Guska osedlana,
Na kurjaku zvonice,
Da polupa lonce.
(Csávoly)

Buda városában
Új csodáról szólnak:
Kacsa talpán patkó,
Liba hátán nyereg,
Farkason a csengő,
Verje szét az edényt.

Általában az alvó királyt, királynét, bánt, bánasszonyt ébresztik fel mély álmukból. Az alvó istenek gyakorta jelennek meg a ritus-énekekben. Szerepkörükbe beletartozik a felébredést követő

termékenységi hozatala: az eső, jó termés, de nem ismeretlenek a fiatalokat összepárosító énekek sem.

Momku/Legénynek

Sije Ivo proju
U Katinom dvoru.
Narasla je trava
Mišu do kolina.
Žabi do pojasa.
Skupi Ivan mobu
Da pokosi proji.
Zaklo Ivan mrava,
Tog debelog brava,
Čudila se moba
Kaka j' masna čorba,
Od tog malog mrava,
Od tog debelog brava,
Ded pošetaj, kralju,
Poklon' s' barjaktaru.
(Katymár)

Iván kölest vet
Katalin udvarában.
Meg is nőtt a köles
Egérnek térdéig,
Békának övéig.
„Iván kalákát hív
Hogy kaszálnák a kölest.
Hangyát vágott nekik,
E kövér hízócskát,
Csodálkozott is a kaláka
Mily zsíros leveze,
E kicsiny hangyától,
E kövér hízótól,
Sétálj egyet, királyuk,
Köszönj zászlovívónknak.

Remek példaink vannak a földművelés szent titkainak a megismerésére is.

Gdje ima dva brata
Na širokom polju
U znoju se kupa,
Nuz volove ide,
Tuđu zemlju para
I veselo piva
Mladano sluganče.
Vidi, svišli kralju,
I ti barjaktaru,
Gle, svišla kraljice
I, mlade divojke,
Znoj kako se tare,
I za drugo muči.
Ded zavedi kolo,
Na smiljevo polje,
Da smilja beremo,
Da kralja kitimo,
Kralja i kraljicu,
Bana i banicu,

Ahol két testvér él
Széles mezejében
Izzadásában fürdik,
Ókrök mellett haladván,
Másnak földjét szántja
Vigan énekelve
A fiatal szolgál.
Nézzed csak, királyom,
És te, zászlótartóm,
Lám, fényes királynóm,
És ti, fiatal lányok,
Hogy az izzadást letörölni,
Másért megszenvedni.
Járd körtáncuk szaporán,
Árvalányhaj mezején,
Szedjük az árvalányt csokorba,
Diszítsuk fel véle királyunkat,
Királyunkat és királynénkat,

I dva barjaktara --
Dajte nama dara!
(Hercegszántó)

Bánunkat és bannénkat,
Két zászlótartónk --
Adjatok nekünk ajándékot!

A hazai bácskai bunyevácoknál és sokácoknál *Prčić Ive*, *Vujicsics Tihamér*, *Vélin Stjepan*, *Szójka Emese* és *Vizin Antal* gyűjtései érdemelnek megkülönböztetett figyelmet. Baranyában a múlt század második felében *Tordinac Nikola* mentett meg többet a feledéstől.

VINCE-NAPI SZOKÁSOK, REGULÁK

A Vince-napi nagymise alatt a gömböcöt kiakasztották a szőlőkarókra a pécsi horvát származású szőlősgazdák, hogy akkora szőlőfűrt teremjen abban az évben, mint az ízletes húsos-bőrös, de nem szőrös, kulináris finomság. Horvátországban sem ismeretlen e szokás, vidékenként egy-egy szál kolbászt akasztanak a szőlővesszőkre, de zenekíséret, s az égietől némi áldáskérés közepette meglocsolják a szőlőtőkét borral, hogy jobban teremjen. A *mohácsi* sokác-horvátok meg kivonulnak a hegyre nagy vigázást csapva, ugyanis zsigereikben érzik, hogy a vidámság - ének, zene, tánc - termékenységet idéz elő a szőlőben.

Több hazai vidéken a szőlő és a bor patrónusától szent Vincétől várják a szőlősgazdák a bőséges termést. Az évszázados népi regula szerint fél szemmel fel-fel lesve az eresze, hogy olvad-e rajta a jégcsap, mondván: „Ha megcsordul Vince, megtelik a pince!”

Kultikus szokások tanúi lehetünk a farsangi időszakban a nagykozári, kátolyi, de a távolabbi Zala megyei horvát asszonyoknál, akik a farsang előtti csüttörökön a szőlőspincékben vigadoznak, nagy-nagy eszem-izsom közepette.

A hazai horvátok a török időkben Magyarország területén elterjesztik a vörösbor termelést, s ahol csak megvetik lábukat, ott *Noé* apánk szőlővesszeje is megered. Pécssett például a török uralom idején a fehér borok mellett a vörös borok is a kedvelt fajták közé tartoztak, s hiába tiltotta a hódítók vallása a hegy levének, nedűjének idogálását, mégis, és nem akárki fia, hanem a nagytiszteletű *Ghazi Giari* török kán, a háborúk szüneteltével pécsi borokat ízlelgetett-kóstolgatott, s verseket költött hozzájuk, illetve, ki tudja, lehet, hogy épp fordítva volt. De már hét évvel Pécs városának az oszmánok általi elfoglalása előtt *Oláh Miklós* 1536-ban *Hungária* című művében szól a pécsi borok jó híréről, s szegedi árusításáról. A török hódítók uralma idején Szegeden is a Dubrovnik környékéről áttelepült horvátok nagy szeretettel terjesztik a nemes borok és a paprika termesztését. Ez utóbbit csipősege okán nem a pörköltbe vagy a szalámiba rakták, amire, mi tagadás, esüszott volna a jó bor, hanem gyógyítás céljára, a magas láz letörésére használták.

Az 1711-es pécsi tizedlajstromban név szerint kimutatható, hogy a helyi polgárok közül ki mennyi bort szolgáltatott be a decimátoroknak. S elég csak egy pillantást vetni a beszolgáltatott bor fajtájára, s nem a névre, máris megállapítható, hogy magyar, horvát, illetve német volt-e a termelő. A németek leginkább a fehér bort kedvelték, a horvátok a vöröset, a magyarok egyaránt kedvelték a fehér- és a vörösbort.

Idővel pedig Mecsek lankáinak minden zeg-zugába felfutott, felkúszott a szőlővessző. A horvátok szőlői Alsó- és Felső Gvükésen (azaz *Đukićon*), *Kispiricsizmán* (állítólagos magyar jelentése: *Piri basa kútja*), *Cerék* (ami magyarul *Cserfás* erdőrészt jelöl) *Rigoder*, *Kasszián*, *Bánom* és *Meszes-dűlőben* voltak, míg a töröktől 1686-ban a várost felszabadító horvát *Makár János* ezredes a császártól a *Makári szőlőhegyen* (róla kapta nevét) lévő török szőlőket kapta jutalmul, s némi szőlőterületet a városban, meg még hozzá a bárói rangot. Visszatérve a Kispiricsizma elnevezéshez, vélhetően Piri basa sem volt ellensége a hegy levének, de akár lehetett aprótermető egyén is, mégse róla és csizmájáról esik szó az elnevezésben. A magyaros *csizma* a török „*cseszmából*” ered, ami vízforrást jelent. A magyaros hangzású Piri a horvát „*periből*”, azaz a „*moss!*” felszólító igéből ered. Mondhatnám azt is, hogy e forrásnál egykoron mostak az asszonyok, akárcsak a *Tettye* forrás vizében. Ám vélhetően kis Piri basa a tiszta vizet kedvelhette inkább, mint a bort. Tehát a hely neve is erre utalhat inkább.

SZENT GYÖRGY-NAP

Az ormánsági-, zalai-, tolnai magyar, a Dráva menti- és a zalai horvát hagyomány szerint a Szent György-nap táján hulló meleg eső aranyat ér a gazdának, aminek „török átok” a neve. A magyar néphagyományban a hazánkban kivonuló török „szentgyörgy-harmattal”, új harmattal átkozta el az országot. A Dráva melletti horvátok meg úgy tartják, hogy „Amikor a törökök kivonultak Magyarországból, akkor egyikük György-napi esővel és pünkösdi harmattal elátkozta az országot”. (Eieink még hittek az átok megfogadásában, állítólag az később módosult oly formában, hogy csak a Mohácsi vészig hatott.) A kölesdi magyarok szerint egy magyar katonagyerek, aki a muszkák fogságába esett átkot szórt hazájára: „Megátkozlak Magyarországot, minden évben Szent György-napi esővel.” S azóta ad is Isten minden Szent György napon esőt. A szegediek mondják, hogy jó lesz a termés, ha a Szent György-napi vásárban esik az eső és a koldusnak besározódik az orra.

Az utóbbi motívumok remek párhuzamaira lelünk a zalai horvátok és a horvátországi *kaj* tájszólást beszélők folklorjában. A szegedi magyar koldusnak (habár egy jelentős számú horvát lakosság telepedett meg e Tisza-parti városban és beolvadt a magyarságba,) az orra válik vízzé, ám a horvát zeleni Juraj (zöld György), aki neve napján zöld ágat hord, s minden házba betér, a sárban hemperedik meg, hogy tojást kapjon. A horvátok György-napi rítusénekeiben azonban felsejlik a pogány kori szláv ősvallás esőhozó, gabonát biztosító, villámszóró Perun alakja, akinek jegyeit több mitikus lény átörökölte, tanúsítva a kettős hitélet párhuzamos voltát és illetéknéppen meglétét hosszú évszázadokon át. A horvátok énekeikben megéneklék zöld Györgyöt, azaz „*György megv a híd alatt, / hogy mindenből sokat kapjon. / Györgv a sárban hemperég, / hogy tojást kapjon.*” („*Đuro ide ispod mosta / da dobije svega došta. / Đuro se valja / da dobije jaj.*”) A sáros orrú szegedi koldus és a sárban hempergő György - ez utóbbi is koldul -, egyazon motívumokat tartalmaznak. Nem elhanyagolható azonban és történelmi tapasztalatokkal is igazolható, hogy az ellenség (török, „katonagyerek”) valójában rabló, pusztító, terméslopó, állatokat elhajtó, nőket megerőszakoló illetéknéppen alakja a magyar, horvát, szlovén, olasz népi képzetekben a kutyafejűekhez (tatárok, Attila húnjai) kapcsolódnak. A kutyafejűek, mint alvilági lények Perun ellenfelétől, a terméslopó Velestől elválaszthatatlanok. Ő az, aki elhajtja (ellopja) Perun állatait, elzárja az égi vizeket, de a biztonság kedvéért magával viszi a villámszóró főisten feleségét is, aki egyébként nem nagyon tiltakozik az „erőszak” ellen. Az alvilági lények: *ördög*, a szerbeknél és horvátoknál *zmaja*, no meg a magyarok *sárkánya*, hatalmas szexuális éhvel bírnak, hasonlóan a nőfaló, sűrűvérű fekete istenséghez Velesthez.

A *Karlovac* (Károlyváros) környéki György-napi horvát köszöntőket már hajnalban éneklük:

Eljött, eljött az zöld György
Piros tengerből, zöld erdőből,
Szár az úton, vastag rögökön,
/Sima úton, fekete lovon.
A télnek nincs helye, nagy az öröm.
/Mi Györgyöt hozzuk, Isten nevét kérve./
Aki Istennek ad, az mindent maga előtt megtalál.
Szent György a fegyveres, minden isten segítője.
Szent Györgynek a mise, minden bokornak lefelé,
Minden gödörben fű, esznek majd belőle a tehenek.
Adjon nekünk, adjon, kedves öreg anyánk!
Nem esik nehezünkre ajtajuk előtt megállni.
Messzire kell még mennünk, csizmánk meg vizes,
Csizmánk vizes, sár van belsejében.
Sár a térdig ér, a víz meg a vállig.
Nincs már nekünk lábbelink, sem folt a csizmánkra.”

A horvát mitopoetikus hagyomány zöld György alakjában megőrizte a mély álomból ébredő Perunt, aki elhozza a vörös tengeren túlról, a zöld erdőből a vällig erő vizet, tehát az esőt. Ők (Perun és a György-napi köszöntők) valójában a túlvilágról, az égi szférából érkeznek az emberek közé, ahonnan száraz út vezet le a földre, s köti össze a világokat (a felsőt és a középsőt), hogy az embereket megtanítsák a földművelésre (szántásra utal a hatalmas rög). Alakjuk a fekete földhez kapcsolódik, valójában zöld György lovas harcos istenség, minden isten segítője. A köszöntők egykoron vélhetően Perun képmását hordhatták magukkal, amire az éneksorok utalnak, aki isten. A tejbőséget is elhozza, a gazdag zöldellő legelőket (minden bokorban megnő a fű), a háziaknak pedig áldást, bőséget.

Az előbbi szerb György napi rítus-ének egyértelműen utal az ökrös ekés földművelésre, amelynek csak halvány nyomai (kövér rög) körvonalazódnak, és a tőle elválaszthatatlan állattenyésztésre. A tavaszi (húsvéti) rítus-énekekben a Dráva menti horvátoknál egyébként még archaikusabb rétegek bányászhatók elő: a matriarchátus kori kapás földművelése - rabszolgákkal végeztették -, a katonaság megléte, valamint a selyem mentébe, nyest kalpagba öltözött felsőbb uralkodói rétegé, háttérükben a szövést végző asszonyokkal.

György azonban nemcsak a felnőtteket ajándékozza meg, hanem a gyerekeket is: a nyugat-magyarországi *Undon* a szülők csemetéiket ezen a napon valamelyik út menti szoborhoz küldték, hogy majd arra lovagol el szent György, s megajándékozza őket „zöld cipővel”, azaz ezután már mezítláb járhatnak.

A zalai horvátoknál is ismert a zöldág hordás; a megyében élő magyarok zöld ággal hajtják ki az állatokat a legelőre, azt tartva ezáltal szaporábbakká válnak, mondván: „Úgy zsendüljön a jószág, ahogyan a zöld ágon a levél”. A horvát legények az erdőből kizöldellt ágakat hoznak a házakhoz. Az állatok kihajtása egykor nyírfa vagy rózsaaaggal történt rontáseelhárító céllal a magyaroknál, a horvátok pedig inkább a kapuba, a ház ablakaiba, ajtajába, és az istálló ajtajába tűzték, a boszorkányok („*copernice*”) elleni védekezésül.

Hajnaltól az asszonyok - nemzetiségre való hovatartozás nélkül - szedték a harmatot: a mezsgyén, másnak a bűzájában, egy nagyobb edénybe csorgatva az égi párákat, de úgy ám, hogy közben felemelték a szoknyájukat, s kilátszott a hátfelük. Volt úgy is, hogy fehér lepedőbe csavartan szórtanul végezték munkájukat, más vidékeken meg anyaszült meztelenül tették a dolgukat: lepedővel felszedve a harmatot, amivel megmosták a tehenek tőgyét, de az ilyen harmat bekerült a baranyai (*lippói*) szerbek kenyérdagasztó kovászos vizébe, a tehenek itatóvizébe is öntöttek belőle, mégpedig mágikus céllal: a kenyér és a tej bősége, szaporasága reményében.

A zalai horvát legények a réten kukorica szárból hatalmas máglyát raktak, amit meggyújtottak, s ezt énekelték:

„Szent György tüzet rak
Egyik kezével tüzet rak
Másik kezével kólót vezet.
Ne dobálj követ a hídról
Míg nem merítek egy vödör vizet,
Hogy megittassam a legényeket
Akik nem akarnak kólozni

Sem a tüzet átugrani.” Az ének elhangzása után következett a legények tűzugrása, azt tartván, hogy aki átugorja, az olyan bátorrá válik, mint amilyen szent György volt. A magyaroknál lányokat-legényeket összepárosító, illetve hibáikat kiéneklő énekeket énekelték a legények, előtte a tüzet egy nagy fa alatt megrakták, majd amikor az nagy lánggal égett körültáncolták és átugrálták.

A „*kőhajítás*” (vízverés), a „*tűzrakás*” (átugrása), a „*tánc*” szimbolikája elválaszthatatlan a fiatalság egymásra találásának módjaitól és alkalmaitól, ám bizonyos értelemben szexuális jelképek is.

Szent György ókeresztény eredetű szent, aki *Diocletianus császár* alatt a hagyomány szerint vértanúhalált szenvedett. Kultusza elterjedt egész Európában, a Közel-Keleten (Egyiptom, Szíria). Ő győzi le a sárkányt, majd kiszabadítja a királylányt a fogságából.

A horvátok hagyományában alakja a szláv villámisten Perun jegyeivel gazdagodott.

